

Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova

Valić, Vanja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:195364>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

VANJA VALIĆ

EUROPSKA KULTURNA RUTA POVIJESNIH TERMALNIH GRADOVA
Diplomski rad

Pula, rujan 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

VANJA VALIĆ

EUROPSKA KULTURNA RUTA POVIJESNIH TERMALNIH GRADOVA

Diplomski rad

JMBAG: 0303002092, izvanredna studentica

Studij: Kultura i turizam

Predmet: Upravljanje kulturnom baštinom

Mentorica: doc. dr.sc. Nataša Urošević

Pula, rujan 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Vanja Valić, kandidatkinja za magistru Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i biografija. Izjavljujem da ni jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, te ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, 18. rujna 2022.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Vanja Valić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Europska kulturna ruta Povijesnih termalnih gradova“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo obajvi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.
Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Studentica

U Puli, 18. rujna 2022.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. PROGRAM KULTURNIH RUTA VIJEĆA EUROPE	3
1.1. Načela i ciljevi programa	5
1.2. Definicija europskih kulturnih ruta.....	5
1.3. Institut europskih kulturnih ruta	8
1.4. Certifikacija europskih kulturnih ruta.....	9
2. ODRŽIVOST I ODGOVORNI TURIZAM NA KULTURNIM RUTIMA	14
2.1. Kulturne rute kao proizvod kulturnog turizma.....	174
2.2. Modeli razvoja zdravstvenog turizma.....	17
2.3. Održivost zdravstvenog turizma.....	18
2.4. Razvoj proizvoda kulturnog i zdravstvenog turizma	19
3. RAZVOJ KULTURNE RUTE.....	22
3.1. Uloga kulturnih ruta.....	23
3.2. Odabir teme	25
3.3. Evidentiranje resursa	27
3.4. Uloga sadržaja na ruti	28
4. EUROPSKA KULTURNA RUTA POVIJESNI TERMALNI GRADOVI	32
4.1 Termalni gradovi	32
4.2 Uloga termalnih gradova.....	33
4.3 EHTTA (European Historic Thermal Towns Association).....	34
4.4. Veliki lječilišni gradovi (<i>The Great spa towns of Europe</i>) na UNESCO-voj listi.....	40

4.5. Projekt SOURCE (Sources of Culture, the Cafés of Europe)	42
4.6. HERA projekt „The European Spa“	43
5. PRIJEDLOG HRVATSKE KULTURNE RUTE POVIJESNIH TERMALNIH GRADOVA	45
5.1. Daruvarske toplice	48
5.2. Varaždinske toplice	49
5.3. Lipik.....	50
5.4. Terme Topusko.....	50
5.5. Stubičke Toplice.....	51
5.7. Istraživanje	54
5.8. Prijedlog kulturne rute	59
ZAKLJUČAK.....	64
POPIS LITERATURE.....	66
POPIS SLIKA.....	69
POPIS TABLICA.....	70
PRILOZI.....	70
SAŽETAK	79
ABSTRACT.....	80

UVOD

U ovom diplomskom radu bit će predstavljena Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova. Sličnosti i razlike u europskom kulturnom prostoru veliki su potencijal za razvoj baštinskih projekata, a oni neophodno uključuju proces umrežavanja i povezivanja. Povezane destinacije mogu imati više ili manje sličnosti, no upravo su njihove raznolikosti ono što otvara čitav niz novih mogućnosti. Predmet istraživanja u ovom radu je Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova. Cilj rada je istražiti bogatu kulturnu i povijesnu baštinu europskih i hrvatskih lječilišta. Svrha rada je na osnovu analize europskih modela dobre prakse i prednosti međunarodnog umrežavanja kroz Europsku rutu povijesnih termalnih gradova promišljati razvojne potencijale naših lječilišnih destinacija. Polazna hipoteza rada, postavljena u skladu s predmetom istraživanja je da transnacionalna europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova može pomoći hrvatskim gradovima da razvijaju programe zdravstvenog i wellness turizma, što bi pomoglo i održivom razvoju lokalnih zajednica. Program kulturnih ruta Vijeća Europe izuzetno je važan jer objedinjuje kulturnu i prirodnu baštinu ali i socijalno i gospodarsko okruženje u prostoru. Polazeći od kulturnih i društvenih principa, europske kulturne rute predstavljaju izvor inovacija, kreativnosti, malih poduzetničkih kreacija, kulturnog turizma, njegovih proizvoda i procesa.

Diplomski rad se sastoji od pet poglavlja, koja će pobliže upoznati čitatelja s Europskom kulturnom rutom povijesnih termalnih gradova, bogatom kulturnom i turističkom baštinom lječilišta te održivim razvojem kulturnih ruta. Nakon uvodnog dijela, u prvom poglavlju predstavljeno je Vijeće Europe i projekt europskih kulturnih ruta, s ciljem promocije zajedničke kulturne baštine, boljeg razumijevanja europskog kulturnog identiteta te oblikovanja zajedničkog kulturnog prostora. Također, obrazlaže se definicija i certifikacija kulturnih ruta te predstavlja Europski institut za kulturne rute. Drugo poglavlje posvećeno je održivom i odgovornom turizmu na kulturnoj ruti te zdravstvenom turizmu i njegovom potencijalu koji se može ostvariti kroz revitalizaciju toplica i lječilišta. Treće poglavlje bavi se razvojem kulturnih ruta, temom, resursima te sadržajima na ruti. Četvrto poglavlje predstavlja Europsku kulturnu rutu povijesnih termalnih gradova, udruženje EHHTA, te projekte Veliki lječilišni gradovi Europe, *Café of Europe* i The European Spa. U šestom poglavlju prikazani su rezultati istraživanja te se predlaže hrvatska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova. U zaključku se donosi sinteza svih informacija i činjenica, neophodnih za razumijevanje teme europskih kulturnih ruta i njihovog velikog utjecaja na turizam općenito.

Prilikom istraživanja, u radu su korištene sljedeće znanstveno-istraživačke metode: induktivna i deduktivna, metoda analize, metoda deskripcije, povijesna metoda, metoda komparacije te metoda intervjua.

1. PROGRAM KULTURNIH RUTA VIJEĆA EUROPE

U ovom poglavlju predstaviti će se detaljno europske kulturne rute, njihovi prioriteti i osnovne vrijednosti poput ljudskih prava, demokracije, tolerancije i solidarnosti te kriteriji pristupanja članstvu. Bit će riječi i o Vijeću Europe te Institutu europskih kulturnih ruta koji, kao neprofitna udruga Vijeća Europe, upravlja programom kulturnih ruta te certifikaciji europskih kulturnih ruta. Europa kao najjači turistički kontinent, ali i kao cjelina u sociološkom, političkom, a osobito kulturološkom smislu zaslužuje pozornost znanstvenika i istraživača već duži niz godina. U vremenu globalizacije i miješanja različitih kultura i identiteta, turizam kao pokretač globalizacijskih kretanja dolazi u prvi plan proučavanja.¹

Jean Monnet, jedan od inicijatora ideje originalnog razvoja Europske Unije, izjavio je kako bi, kad bi ponovno imao priliku, započeo s kulturom. Jacques Lang, bivši francuski ministar kulture, kasnije je potvrdio važnost kulture za budući razvoj „europeizma“, tvrdeći kako bismo trebali sagraditi Europu kulture nakon što smo pokušali sagraditi ekonomsku i političku Europu.²

Pitanja europskih kulturnih integracija i europskog identiteta dovela su do stvaranja mnogih inicijativa i projekata, a jedna od takvih inicijativa bilo je i Vijeće Europe. Kako su upravo kulturna i prirodna baština nositelji identiteta i razlikovna osobina zajednica u vrijeme globalizacije, dopuštaju otkrivanje i razumijevanje „Drugog“, a u isto vrijeme nositelji su razvoja, Vijeće Europe shvatilo je kulturu kao izuzetno snažnu poveznicu naroda Europe.³

Jedan od najstarijih i najvažnijih programa je upravo program Kulturne rute Vijeća Europe. Vijeće Europe je 60-ih godina 20. stoljeća u svojim istraživanjima zaključilo kako bi se veći naglasak trebao staviti na kulturni turizam, za koji su smatrali da je najbolji način provođenja slobodnog vremena. Takva vrsta turizma ne bi trebala služiti samo kao vizualni dodatak i ilustracija osnovnih znanja koja se uče u školi, već bi u isto vrijeme trebala predstavljati društveno iskustvo, te bi pružala priliku za razvoj individualnog senzibiliteta.⁴

Već tada stavljen je naglasak na iskustvo posjetitelja, misleći pritom na individualne posjete, a ne na masovni turizam, što govori o temeljima postmodernističkog viđenja turizma koji služi kao društveno iskustvo te pruža priliku za razvoj individualnog senzibiliteta.

¹ Jelinčić, D.A.: Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 98.

² *ibid.*, str. 98.

³ *ibid.*, str. 98.

⁴ Cultural Routes: History of the Project 2004. u Jelinčić, D.A.: Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 99.

Vijeće Europe pokrenulo je program Kulturnih ruta Vijeća Europe 1987. godine, s ciljem predstavljanja zajedničke kulturne baštine, boljeg razumijevanja europskog kulturnog identiteta te oblikovanja zajedničkog kulturnog prostora. Uz očuvanje prirodne i kulturne baštine, program promiče održivi razvoj, obrazovanje, edukativnu i kulturnu razmjenu, a obogaćivanjem kulturne turističke ponude otkriva manje atraktivne i poznate destinacije u kojima potiče kulturni, društveni i ekonomski razvoj.⁵

1.1. Načela i ciljevi programa

Kulturne rute u svom djelovanju podržavaju temeljna načela Vijeća Europe: ljudska prava, demokraciju, kulturnu raznolikost i interkulturni dijalog. Svaka ruta predstavlja europske vrijednosti, koje su zajedničke najmanje trima državama, a kao rezultat rada znanstvenog multidisciplinarnog tima stručnjaka, oslikavanjem europske memorije, povijesti, baštine i identiteta doprinosi interpretaciji raznolikosti suvremene Europe.

Ciljevi programa Europske kulturne rute su:

- zajedničkom europskom identitetu dati veći vizibilitet i poštovanje, suočavajući europsku javnost s kulturnim identitetom koji dijeli,
- očuvati i unapređivati europsku kulturnu baštinu u smislu poboljšanja života te kao izvor društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja,
- pružiti javnosti novu mogućnost ispunjenja slobodnog vremena posjećivanjem lokaliteta kulturnog turizma i aktivnostima koje su uz njega vezane⁶.

Odbor ministara Vijeća Europe 2010. godine donio je Sporazum o kulturnim rutama (EPA) kako bi omogućio suradnju država članica. Sporazum okuplja 34 države članice zajedno s Republikom Hrvatskom, koja mu je pristupila 2016. godine. Za provedbu i dodjelu certifikata Kulturna ruta Vijeća Europe, koji je dokaz i jamstvo izvrsnosti, zadužen je Upravni Odbor EPA-e, a pod pokroviteljstvom Vijeća Europe mrežu certificiranih kulturnih ruta koordinira Europski institut za kulturne rute u Luxembourg. Hodočasnički put Santiago de Compostela

⁵ Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine: Kulturne rute Vijeća Europe, Zagreb 2021, str.6.

⁶ ibid, str.6.

bila je prva kulturna ruta koju je predložilo Vijeće Europe 1987. godine, te je do danas certificirano 48 kulturnih ruta Vijeća Europe.

1.2. Definicija europskih kulturnih ruta

Europskom kulturnom rutom smatramo rutu koja prolazi kroz jednu ili dvije zemlje ili regije, a organizirana je na temu čiji je povijesni, umjetnički ili društveni interes očigledno europski, bilo po osobinama geografske rute koju slijedi, bilo po svojoj prirodi i/ili opsegu i značenju. Primjena pojma 'europski' na itinerar podrazumijeva važnost i kulturnu dimenziju koja prelazi lokalne granice. Itinerar se zasniva na mnoštvu osobina koje predstavljaju europsku kulturu u cjelini, a uključuje mjesta bogata povijesnim asocijacijama.⁷

Projekt ima vrlo važan učinak na jačanje europskog identiteta, budući da pokriva teme koje odražavaju složenu prirodu kultura i društava Europe, a odnose se na stanovništvo, migracije i širenje glavnih europskih civilizacijskih tijekova. Važan je element projekta i njegova dimenzija suradnje, što je regulirano suradnjom s ostalim organima Vijeća Europe, međunarodnim organizacijama (UNESCO, EU), nacionalnim vladama, regionalnim i lokalnim vlastima, nevladinim organizacijama i sveučilištima.⁸ Rute se, prema načelima Vijeća Europe, identificiraju po čitavoj Europi, označavaju zajedničkim oznakama te imaju zajedničke promidžbene aktivnosti, materijale i karte.⁹ Danas je uključeno oko 2000 partnera u preko 70 zemalja i 48 certificiranih ruta različitih tema, koje oslikavaju europsku memoriju, povijest i baštinu te doprinose interpretaciji različitosti Europe.

U nastavku slijedi popis certificiranih europskih ruta do 2022. godine:

1. Hodočasnička ruta Santiago de Compostela, 1987.
2. Hansa, 1991.
3. Vikinška ruta, 1993.
4. Via Francigena, 1994.
5. Ruta andaluzijskog naslijeđa, 1997
6. Feničanska ruta, 2003.
7. Pirinejska ruta željeza, 2003.

⁷ Cultural Routes: History of the Project 2004. u Jelinčić, D.A.: Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 99.

⁸ Jelinčić, D.A.: Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 104.

⁹ *ibid.*, str. 103.

8. Europski Mozartovi putevi, 2004.
9. Ruta židovskog naslijeđa, 2005.
10. Ruta sv. Martina, 2005.
11. Putevima samostana, 2005.
12. Putevima masline, 2005.
13. Via Regia, 2005.
14. Transromanica – ruta romaničke europske baštine, 2007.
15. Ruta Iter Vitis, 2009.
16. Europska ruta opatijskih samostana, 2010.
17. Putevima europskih groblja, 2010.
18. Putevima prapovijesne umjetnosti, 2010.
19. Europska ruta povijesnih termalnih gradova, 2010.
20. Putevima sv. Olava, 2010.
21. Europska ruta keramike, 2012.
22. Europska ruta megalitske kulture, 2013.
23. Hugenotski i valdenaški putevi, 2013.
24. ATRIUM, arhitektura totalitarnih režima 20. stoljeća, 2014.
25. Putevima secesije, 2014.
26. Putevima Habzburgovaca, 2014.
27. Putevima rimskih careva i dunavski put vina, 2015.
28. Putevima Roberta Louisa Stevensona, 2015.
29. Putevima Napoleon, 2015.
30. Putevima Karla V., 2015.
31. Fortifikacijski gradovi Velike Regije, 2016.
32. Putevima impresionizma, 2018.
33. Via Charlemagne, 2018.
34. Europska ruta industrijske baštine, 2019.
35. Put željezne zavjese, 2019.
36. Putevima Le Corbusiera, 2019.
37. Putevima oslobođenja, 2019.
38. Putevi reformacije, 2019.
39. Europska ruta povijesnih parkova, 2020.
40. Via Romea Germanica, 2020.
41. Putevima Eneje, 2021.

42. Putevima Alvara Alta 2021.
43. Putevima Ćirila i Metoda, 2021.
44. Europski putevi D'Artagnana, 2021.
45. Putevima željeznog doba, 2021.
46. Ruta povijesnih kafića, 2022.
47. Europska ruta pripovijedanja bajki, 2022.
48. Putevima spisateljica, 2022.¹⁰

Prioritet kulturnih ruta jest i ostat će kultura. Istraživanje, obrazovanje, baština, kreativnost i turizam dobrodošli su, ali osnovni elementi ostaju upoznavanje drugih i kulturna razmjena. Programi moraju prenositi osnovne vrijednosti Vijeća Europe: ljudska prava, demokraciju, prava, toleranciju, solidarnost te će nastojati pridonijeti u u borbi protiv nezaposlenosti, marginalizacije i ksenofobije. Transgranična i europska dimenzija može pridonositi interdisciplinarnim aspektima projekta razvijajući svijest o multikulturnim identitetima. Bitna je zadaća itinerara i zaštita te unapređenje arhitektonske i kulturne baštine, no ona može biti izražena u punom obimu samo ako je u dinamičnom odnosu sa suvremenim ostvarenjima.¹¹

To su neka od načela koja su utjecala i na razvoj nacionalnih turističkih programa zemalja diljem Europe. Međutim, uključivanje u program nije jednostavno, jer su kriteriji koje treba zadovoljiti vrlo strogi i kompleksni:

1. Teme moraju reprezentirati europske vrijednosti koje su zajedničke u nekoliko europskih zemalja;
2. Teme moraju biti obrađene i razvijene od strane skupina multidisciplinarnih stručnjaka iz različitih europskih regija;
3. Teme moraju ilustrirati europsku povijest i baštinu te se referirati na najmanje jednu od tema općega konceptualnog okvira (narodí, migracije, civilizacijski tijekovi) i moraju pridonositi interpretaciji raznolikosti današnje Europe;
4. Teme moraju poticati kulturnu i obrazovnu razmjenu mladih;

¹⁰ European Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes>, preuzeto 01.09.2022.

¹¹ Cultural Routes: History of the Project 2004. u Jelinčić, D.A.: Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 104.

5. Teme moraju dopuštati razvoj inicijativa i inovativnih projekata u polju kulturnog turizma i održivog kulturnog razvoja;
6. Teme moraju dopuštati implementaciju dugoročnih multilateralnih projekata suradnje u raznim područjima uspostavljanjem multidisciplinarnih mreža lociranih u nekim od zemalja članica Vijeća Europe.¹²

1.3. Institut Europskih kulturnih ruta

S razvojem projekta osjetila se potreba za osnivanjem institucije koja će nastaviti razvoj projekta Kulturnih itinerara i koja će se specifično baviti implementacijom i nadgledanjem tog programa. Tako je 1997. u Luksemburgu osnovan *European Institute of Cultural Routes* (Europski institut kulturnih itinerara) kao neprofitna udruga u dogovoru Vijeća Europe s Luksemburgom. Od 1998. Institut je odgovoran ne samo za kontinuitet već i za razvoj programa, a služi europskoj javnosti i kao tehnička agencija koja priprema studije i izvješća, izložbe i publikacije.¹³

Europski institut za kulturne rute (*European Institute of Cultural Routes*) uspostavljen je kao europsko javno službeno i tehničko tijelo te kao dio političkog sporazuma između Vijeća Europe i Ministarstva kulture, obrazovanja i istraživanja Luksemburga. Institut predstavlja neprofitnu udrugu sa sjedištem u Luksemburgu, a osnovan je 1998. godine kao tehničko tijelo Vijeća Europe. Vijeće Europe povjerilo je Institutu da prati već izabrane rute, koordinira i pruža tehničku pomoć mrežama, posebno u njihovom razvoju u Srednjoj i Istočnoj Europi. Također, njegove zadaće su pokretanje novih prijedloga te uspostavljanje baze podataka kulturnih ruta. Od 1988. godine Institut je usko surađivao s Vijećem Europe u izvršavanju svojih odgovornosti kako bi osigurao kontinuitet i razvoj programa Kulturnih ruta. Uloga Instituta prema Agenciji EPA je evaluacija certificiranih kulturnih ruta te uspostavljanje mreže kandidata za certifikaciju „Kulturne rute Vijeća Europe“. Institut također ima savjetodavnu ulogu na način da ugošćuje voditelje projekata, istraživače i studente. Kroz europske projekte promiče svijest o postojećim vezama kulturne baštine, turizma, regionalnog razvoja te okoliša. Veliki značaj daje također suradnji sa sveučilištima te koordinira njihov rad. Institut daje vidljivost i širi informacije o

¹² Rules, 2004 U Jelinčić D.A. : Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 105.

¹³ Jelinčić D.A. : Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, 2008., str. 105.

certificiranim kulturnim rutama Vijeća Europe koje prolaze kroz 50 zemalja potpisnica Europske kulturne konvencije i šire.¹⁴ 2008. godine Europska komisija (Opća uprava za obrazovanje i kulturu) imenovala je EICR tijelom koje djeluje na europskoj razini u području kulture, te mu je dodijelila priznanje za ključnu ulogu u stvaranju koherentnog programa inicijativa održivog kulturnog turizma koji promiče „Određište Europa“ i potiče Europljane na otkrivanje njihovih zajedničkih korijena kroz povijest putovanja te istraživanjem materijalne i nematerijalne baštine. Također je član Udruge europskih regija koja promovira i razvija održivi turizam.¹⁵ Nakon stupanja na snagu Proširenog djelomičnog sporazuma o kulturnim rutama Vijeća Europe (EPA) 2010. godine, potpisan je sporazum o uspostavljanju sjedišta EPA u Institutu između Ministarstva vanjskih poslova Luksemburga te Vijeća Europe. Cilj djelomičnog sporazuma je prikupljanje dobrovoljnih priloga država članica Vijeća Europe koje žele doprinijeti daljnjem razvoju Programa Europske kulturne rute.¹⁶ Jedan od ciljeva kulturnih ruta odnosi se na poticanje dijaloga između istočnih i zapadnih Europljana. Tome svjedoči i otvaranje resursnog centra za kulturne rute u Sibiuu, u kući Casa Luxembourg, u suradnji s Europskim institutom za kulturne rute u Luksemburgu i Udrugom Mioritics. Stefano Dominioni aktualni je direktor Instituta i izvršni tajnik Proširenog djelomičnog sporazuma o kulturnim rutama Vijeća Europe.

1.4. Certifikacija europskih kulturnih ruta

Rezolucija propisuje mogućnost dodjele certifikata „Velike kulturne rute Vijeća Europe“ za projekte koji se bave temom koja uključuje niže navedena prioritetna područja djelovanja i aktivnosti te je u skladu sa sljedećim kriterijima¹⁷:

Projekti se moraju odnositi na sljedeća prioritetna područja djelovanja dok ispunjavaju kriterije nabrojene u nastavku za svako područje djelovanja:

1. Suradnja u istraživanju i razvoju

U ovom polju djelovanja projekti moraju:

¹⁴ European Institute for Cultural Routes, <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-institute-of-cultural-routes>, preuzeto 15.08.2022.

¹⁵ Ibid, preuzeto 15.08.2022.

¹⁶ Council of Europe, Cultural routes of the Council of Europe, Booklet for cultural routes, 2020, str. 9.

¹⁷ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str. 61.

- imati ujedinjavajuću ulogu, utemeljenu oko glavnih europskih tema, omogućujući da se raspršena znanja objedine,
- pokazati na koji način tema predstavlja zajedničke europske vrijednosti koje dijeli više europskih kultura,
- ilustrirati razvoj tih vrijednost kao i njihovih raznolikih varijanti koje se mogu razviti u Europi,
- biti polazište za istraživanja i interdisciplinarne analize na teorijskoj i praktičnoj razini.

2. Naglasiti memoriju, povijest i europsku baštinu

Projekti moraju u ovom polju djelovanja:

- jačati značaj materijalne i nematerijalne baštine, objasniti povijesni značaj i istaknuti njihove sličnosti u različitim regijama Europe,
- uzeti u obzir i promicati povelje, konvencije, preporuke i rad Vijeća Europe, UNESCO-a, ICOMOS-a koji se odnose na obnovu, zaštitu i promicanje baštine, krajolika i prostorno planiranje,
- utvrditi i promovirati europske baštinske lokalitete, ne samo spomenike i mjesta uobičajeno eksploatirana u turizmu, već i ostale manje poznate krajolike, osobito u ruralnim ali i industrijskim područjima koja su u procesu restrukturiranja gospodarstva,
- voditi računa o materijalnoj i nematerijalnoj baštini etničkih ili socijalnih manjina u Europi,
- edukacijom doprinijeti podizanju svijesti donosioca odluka, praktičara i šire javnosti o složenosti koncepta baštine, nužnosti zaštite, interpretacije i komunikacije baštinskih vrijednosti, koja doprinosi održivom razvoju te osvijestiti izazove mogućnosti koje baština predstavlja za budućnost Europe.

3. Kulturna i obrazovna razmjena za mlade Europljane

U ovom polju djelovanja projekti moraju:

- uključiti organizaciju aktivnosti sa skupinama mladih kako bi se promovirale opsežne razmjene usmjerene na razvoj koncepta europskog građanstva, bogatog raznolikošću,
- staviti naglasak na osobnim i stvarnim iskustvima kroz korištenje mjesta i kontakata,
- poticati desektorizaciju organiziranjem razmjene mladih iz različitih društvenih sredina i regija Europe,

- konstituirati pilot sheme s ograničenim brojem zemalja sudionica uz osiguran izvor potrebnih sredstava za smislenu procjenu kako bi se generirali prototipovi koji mogu poslužiti kao referentni modeli,
- dovesti do suradničkih aktivnosti koje uključuju obrazovne ustanove na različitim razinama.

4. Suvremena kulturna i umjetnička praksa

U ovom polju djelovanja projekti moraju:

- u okviru multidisciplinarne i interkulturalne perspektive dovesti do rasprave i razmjene raznolikih kulturnih i umjetničkih izričaja i senzibiliteta različitih zemalja Europe,
- poticati aktivnosti i umjetničke projekte koji istražuju veze između baštine i suvremene kulture,
- istaknuti u suvremenoj kulturnoj i umjetničkoj praksi najinovativnije pristupe u pogledu kreativnosti i povezati ih s poviješću razvoja vještina, bilo da pripadaju području vizualnih umjetnosti, izvedbenih umjetnosti, kreativnih obrta, arhitekture, glazbe, književnosti ili bilo kojeg drugog oblika kulturnog izričaja,
- dovesti do mreža i aktivnosti koje ruše barijere između profesionalaca i ne-profesionalaca, posebice što se tiče edukacije za mlade Europljane iz relevantnih područja.

5. Kulturni turizam i održivi kulturni razvoj

U ovom polju djelovanja projekti moraju:

- uzeti u obzir lokalne, regionalne, nacionalne i europske identitete,
- aktivno uključiti tisak i medije te u potpunosti iskoristiti potencijal elektronskih medija kako bi se podigla svijest o kulturnim ciljevima projekata,
- promicati dijalog između urbanih i ruralnih kultura, između regija na jugu, sjeveru, istoku i zapadu Europe, te između razvijenih i ugroženih područja,
- promicati dijalog i razumijevanje između većina i manjina, autohtonih i doseljenih kultura,
- otvoriti mogućnosti za suradnju između Europe i drugih kontinenata kroz posebne afinitete između pojedinih regija,
- baviti se u području kulturnog turizma, uz podizanje javne svijesti, privlačenjem pozornosti donositelja odluka na nužnost zaštite baštine kao dijela održivog razvoja

teritorija, potičući diversifikaciju kako ponude tako i potražnje, s ciljem poticanja razvoja kvalitetnog turizma europske dimenzije,

- tražiti partnerstva s javnim i privatnim organizacijama koje djeluju na području turizma u cilju razvoja turističkih proizvoda i alata usmjerenih na promociju prema svim potencijalnim ciljanim korisnicima.

U tom smislu održivi kulturni turizam mora:

- poticati kulturno-ekonomsko umrežavanje,
- promovirati dijalog urbanih i ruralnih kultura te
- promovirati svijest o vrijednosti, zaštiti i kvalitetnom korištenju baštine.

Kriteriji ocjenjivanja mreže su:

- izbor teme – mora biti europska i jedinstvena,
- područje obuhvata teme uključujući listu poduzetih istraživanja teme,
- područje teritorijalnog obuhvata,
- broj uključenih zemalja članica,
- broj članica mreže,
- partnerski ugovori – turoperatori, turističke agencije i destinacijske menadžment kompanije,
- ugovori s udrugama, institucijama,
- financijska održivost – menadžment,
- pravna utemeljenost – statut, unutarnja regulativa,
- transparentnost,
- područja aktivnosti (konferencije, treninzi, edukacije),
- PR publikacije, radionice, web, signalizacija – vidljivost te
- protok posjetitelja.¹⁸

Certifikacija europskih kulturnih ruta regulirana je u Rezoluciji, koja propisuje dionike, odgovorne za certifikaciju¹⁹, a u nastavku slijedi njezin opis:

¹⁸ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 61.

¹⁹ Statute of the Enlarged Partial Agreement on Cultural Routes, COE u Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 61.

1. Certifikat „Kulturne rute Vijeća Europe“ dodjeljuje Upravni odbor EPA (Enlarged Partial Agreement) koji može, ako je potrebno, potražiti savjet jednog ili više stručnih savjetnika i nakon konzultacija s Upravnim odborom za kulturu (CDCULT) i Upravnim odborom za kulturnu baštinu i krajolike (CDPATEP) te ako Upravni odbor smatra da je potrebno, i s drugim važnim odborima ili tijelima Vijeća Europe. Upravni odbor EPA-e će posebno poticati projekte i teme koji pomažu postignuće političkih prioritetnih ciljeva Vijeća Europe.

2. Nakon dodjele certifikata, naziv „Kulturna ruta Vijeća Europe“ i logotip Vijeća Europe moraju biti postavljeni na svim komunikacijskim materijalima, posebno što se tiče cestovnih putokaza. Kad god je moguće, na prometnim znakovima i pločama koji ukazuju kulturnu rutu, uz certifikat Vijeća Europe mora biti prisutan i logo.

3. Evaluacija mreža odgovornih za projekte koji su dobili certifikat „Kulturne rute Vijeća Europe“.

Svake tri godine mreže moraju podnijeti izvješće koje Upravnom odboru EPA omogućuje procjenu aktivnosti kako bi se utvrdilo zadovoljava li mreža i dalje kriterije iz članaka I, II, III i IV.2. Ako Upravni odbor EPA smatra da je usklađenost s člancima I, II, III i IV.2 nezadovoljavajuća, izdat će preporuku kako bi se osiguralo poštivanje istih. Ako se preporuka ne ispoštuje u roku od jedne godine, Upravni odbor EPA može opozvati certifikat, nakon konzultacija s Upravnim odborom za kulturu te Upravnim odborom za kulturnu baštinu i krajolike. U slučaju da CDCULT i CDPATEP smatraju da certifikat ne bi smio biti povučen, za povlačenje certifikata tražit će se suglasnost Vijeća ministara. Mreže koje su primile certifikat u skladu sa Rezolucijom CM/Res (2007)12 podliježu postupku ocjenjivanja navedenom u točki IV.3 ove rezolucije. Upravni odbor EPA odlučuje o praktičnim modalitetima primjene ove odluke.²⁰

²⁰ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 63.

2. ODRŽIVOST I ODGOVORNI TURIZAM NA KULTURNIM RUTIMA

U ovom poglavlju bit će predstavljeni modeli održivog i odgovornog poslovanje turizma na kulturnim rutama, kao i potencijali razvoja zdravstvenog turizma. Budući da je baština sastavni dio ruta, izuzetno je važno osvijestiti potencijalne rizike s kojima se dionici susreću prilikom razvoja turističkog proizvoda. Kulturna baština predstavlja ukupnost vrednota određene sredine koju čine materijalna dobra od kulturnog, znanstvenog i povijesnog značenja, te nematerijalizirani oblici čovjekovog stvaralaštva, u kojem su naknadno prepoznata spomenička svojstva i zbog kojih se to stvaralaštvo štiti i čuva.²¹

Baštinu štitimo jer predstavlja naš kulturni identitet te je želimo očuvati kao našu vezu s prošlošću. Kulturna baština ne smije nikako postati konzumerski proizvod, niti odnos prema baštini smije biti površan. Uoliko se posjetitelj može identificirati s baštinom lakše će cijeniti njenu vrijednost i shvaćati važnost njenog očuvanja. Kulturni turizam traži od svih odgovornih dionika da posjetitelju osiguraju mogućnost da kreativnu spoznaju kombinira s uživanjem u svom slobodnom vremenu.²²

Neke lokalne zajednice i stručnjaci za baštinu katkad se protive turizmu i s njim povezanom razvoju, zbog mogućih negativnih posljedica prekomjernog turizma i njegova učinka na kulturnu baštinu. Održivi kulturni turizam nudi novu perspektivu, tako da u središte donošenja odluka stavlja kulturnu baštinu i lokalne zajednice. Uključivanje lokalnih zajednica i drugih dionika u donošenje odluka je ključno u osiguravanju rezultata koji donose korist i kulturnoj baštini i lokalnoj zajednici. Cilj održivog kulturnog turizma je osigurati dobre prakse očuvanja, kao i autentično tumačenje kojim se podržava lokalno gospodarstvo.

2.1. Kulturne rute kao proizvod kulturnog turizma

Prema odrednicama Strategije razvoja turizma RH do 2020., kulturni turizam uvršten je u potencijalno vodeće proizvodne grupe hrvatske turističke ponude. Budući da se procjenjuje da oko 40% svih međunarodnih putovanja uključuje komponentu kulture, dolazi do potrebe

²¹ Antolović, J., Očuvajmo kulturnu baštinu: Vodič za pripremu i provedbu projekata očuvanja kulturnih dobara, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2006., str. 15.

²² ICOMOS: Charter for Cultural Tourism and Museums 1999 u Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str. 65.

intenzivnijeg i bržeg razvoja proizvoda kulturnog turizma, kako bi se iskoristili njegovi potencijali. U oblikovanju ponude kulturnog turizma važno je uključiti inovaciju i kreativnost, koja će omogućiti doživljaje temeljene na lokalnoj i autentičnoj kulturi. U Strategiji razvoja kulturnog turizma Hrvatske prihvaćena je sljedeća definicija: „Kulturni turizam smatra se turizmom posebnih interesa za posjete osoba izvan njihovog stalnog mjesta boravka, motivirane u cijelosti ili djelomično interesom za povijest, umjetnost, naslijeđe ili stil života lokaliteta, regije, grupe ili institucije“.²³

Generalno se smatra da kulturni turizam obuhvaća putovanja pretežno motivirana poznavanjem kulturne baštine, povijesti, umjetnosti i “kulture života i rada”. Kulturni turisti poželjan su segment iz više razloga, a ponajviše jer su gosti više platežne moći, obrazovaniji i stimuliraju kulturne aktivnosti u destinaciji.²⁴ Kada se govori o putovanjima koja su motivirana kulturom, onda se govori i o potrebi učenja i zabave, što je rezultat sve veće obrazovanosti ljudi i generalne potrebe 'rada na sebi'. Zbog toga je spektar aktivnosti koji uključuje komponentu kulture sve širi, što dovodi do daljnje segmentacije ovoga tržišta, pa tako danas možemo razlikovati tri podsegmenta:

- 1) putovanja motivirana upoznavanjem kulturne baštine, koja se odnose na obilazak kulturno-povijesnih lokaliteta i aktivnosti kroz koje se upoznaje prošlost,
- 2) putovanja motivirana prisustvovanjem kulturnom događanju, koja se odnose na uprizorenje nekih zbivanja iz prošlosti ili su suvremenog karaktera uključujući i popularnu kulturu,
- 3) putovanja motivirana kreativnim kulturnim aktivnostima, koja se odnose na aktivnosti koje su sačuvane iz prošlih vremena, poput učenja glagoljice, tradicijskih vještina, suvremenu praksu kulture života i rada ili suvremenu umjetničku produkciju.²⁵

Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine postavila je pred kulturni turizam sljedeće izazove:

- Hrvatska kao novo, sadržajno i zanimljivo kulturno odredište,
- uvrštavanje gradova u atraktivne kulturno- turističke itinerere,
- pristupanje novim tržišnim segmentima,
- Hrvatska kao destinacija bogate kulturno-povijesne baštine.

²³ Strategija razvoja kulturnog turizma Hrvatske, MINT, Zagreb, 2003., str.5.

²⁴ Akcijski plan razvoja kulturnog turizma, Zagreb, 2015., str. 8.

²⁵ ibid, str. 2.

To se treba postići kroz razvoj palete inovativnih proizvoda kulturnog turizma, intenzivniju i specijaliziranu promociju i prodaju, ulaganja u živu gradsku kulturnu scenu, revitalizaciju i opremanje pojedinačnih objekata baštine i mreže kulturnih puteva. Kretanja na suvremenom turističkom tržištu, koja se odnose na potragu za jedinstvenošću i aktivnim sudjelovanjem, potiču sve veću potražnju za turizmom događanja te sudjelovanja turista u samom proizvodu što dodatno ističe važnost kreativnosti u osmišljavanju različitih proizvoda kulturnog turizma. Obilježja potražnje za ovim proizvodom odlikuje činjenica da se radi o širokom spektru korisnika, koji obuhvaćaju različite dobne skupine i razine obrazovanja, ali s naznakom da interes za kulturom raste s dobi i prihodima.²⁶ Smjernice za razvoj kulturnog turizma proizlaze iz nacionalne turističke strategije. Prema ovom dokumentu kulturni turizam treba dati ključni doprinos realizaciji vizije i općih ciljeva turističkog razvoja:

- postizanju globalne prepoznatljivosti na turističkom tržištu,
- tržišnom repozicioniranju s destinacije 'sunca i mora' prema ponudi raznovrsnih autentičnih sadržaja i doživljaja,
- vremenskom proširenju i geografskoj disperziji turističke potražnje, odnosno vremenski i prostorno ravnomjernijem turističkom razvoju,
- obogaćivanju proizvodnog portfelja hrvatskog turizma, kako bi se povećao broj turističkih dolazaka i turistička potrošnja.²⁷

Razvoj kulturnih ruta je logičan slijed u promociji kulturnog turizma, a njihovo kreiranje kao proizvoda kulturnog turizma, čime se bavi ovaj diplomski rad, predstavlja jedan od prioriteta razvoja kulturnog turizma prema Strategiji razvoja turizma Republike Hrvatske. Time se naglašava značaj povijesnih i kulturnih lokaliteta te brže i učinkovitije realizira njihov turistički potencijal, potiče turistička potražnja izvan uobičajenih tokova te vremenski proširuje. Istovremeno, ovakvi konkretni turistički proizvodi olakšavaju marketing i pozicioniranje Hrvatske na međunarodnom tržištu kulturno-turističkih putovanja. Oni omogućuju planiranje putovanja kako krajnjim korisnicima – turistima, tako i turističkim posrednicima. U Hrvatskoj već postoji određena ekspertiza s kreiranjem tematskih itinerera, međutim oni su osmišljeni uglavnom u lokalnim okvirima.

Razvoj tematskih kulturnih ruta kao proizvod kulturnog turizma ima za cilj povezati baštinu jedne ili više sredina, kako na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini. Potičući održivost i prezentaciju baštine, tematske kulturne rute dobivaju novi gospodarski

²⁶ Akcijski plan razvoja kulturnog turizma, Zagreb, 2015., str. 9.

²⁷ ibid, str. 20.

smisao koji treba nerazvijenim područjima pružiti novu priliku za gospodarski rast te usmjeriti turističku potražnju prema područjima na kojima turizam nije bio dovoljno razvijen. Partnerskim odnosom i kreiranjem rute jača teritorijalni i kulturni identitet povezanih odredišta. Umrežavanjem kulturnih krajolika, uz kontinuiranu inovaciju i maštovit pristup s jakim lokalnim uslužnim centrima, otvara se pristup novim korisnicima. To je ujedno preduvjet za kvalitetnu promociju i održivo korištenje resursa. ²⁸

2.2. Modeli razvoja zdravstvenog turizma

Zdravlje je najstariji motiv turističkih putovanja. Stoljećima se potvrđuje činjenica da je čovjek brinuo o svojem zdravlju, a što je bolje živio to je više tražio različite načine za održavanje zdravlja i oporavljanje svoje kondicije. Na Peloponezu su pronađeni ostaci lječilišta koja su imala 120 soba za goste, a ostaci datiraju iz 1800. godine prije Krista. Tako su putovanja i promjene klime bili u prošlosti motivi za oporavljanje zdravlja, a posebno važnu ulogu još od davnina imala je voda – termalna, mineralna, morska i obična. ²⁹

Zdravstveni turizam složen je turistički proizvod koji obuhvaća veliki broj specijaliziranih sadržaja i usluga na putovanjima motiviranih potrebom za unapređenjem zdravlja i poboljšanjem kvalitete života. Strategija razvoja turizma RH do 2020 kao i Nacionalna strategija razvoja zdravstva Hrvatske 2012.-2020. prepoznaju tri oblika zdravstvenog turizma i to wellness, lječilišni i medicinski turizam. Wellness turizam odvija se pretežno u hotelima, toplicama i lječilištima, lječilišni u lječilištima, toplicama i specijalnim bolnicama, a medicinski pretežito u medicinskim ordinacijama, klinikama, poliklinikama i specijalnim bolnicama. ³⁰

Karakteristike pojedinih oblika zdravstvenog turizma su:

- *wellness turizam* (odvija se pretežito u hotelima i lječilištima) – podrazumijeva postizanje tjelesne i duhovne ravnoteže, pri čemu valja razlikovati medicinski od holističkog wellnessa. Medicinski wellness organizirano je provođenje zdravstveno-preventivnih i kurativnih programa u svrhu prevencije bolesti te očuvanja i unapređenja zdravlja uz multidisciplinarni tim koji nužno uključuje liječnika, ali i drugo stručno

²⁸ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 16.

²⁹ Kušen, Klarić: 1997. u Škoro, I., Gržinić, J., Wellness turizam i održiva turistička politika, Koraci za dionike, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2018., str. 27.

³⁰ Tomas zdravstveni turizam 2018., Institut za turizam, Zagreb, 2018..

osoblje (npr. fizioterapeut, kineziolog, nutricionist). Metode i postupci medicinskog wellnesa uključuju metode konvencionalne, komplementarne i tradicionalne medicine. Holistički wellness obuhvaća ostalu, vrlo šaroliku ne-medicinsku wellness ponudu s ciljem opuštanja i relaksacije tijela i uma;

- *lječilišni turizam* (odvija se u lječilištima i specijalnim bolnicama) – podrazumijeva stručno i kontrolirano korištenje prirodnih ljekovitih činitelja i postupaka fizikalne terapije radi očuvanja i unapređenja zdravlja te poboljšanja vrsnoće života. Naglasak je na revitalizaciji psiho-fizičkih sposobnosti u klimatskim, morskim i topličkim destinacijama/lječilištima kroz kure, posebne programe oporavka, uravnoteženu prehranu i sl;
- *medicinski turizam* (odvija se u medicinskim ordinacijama, klinikama/poliklinikama i specijalnim bolnicama) – podrazumijeva putovanja u druga odredišta radi ostvarivanja zdravstvene zaštite, a što uključuje, primjerice, parcijalne kirurške zahvate, ali i stomatološke, kozmetičke, psihijatrijske i alternativne tretmane/zahvate, sve uz pripadajuće usluge njege i oporavka. Primarna motivacija putovanja na medicinske tretmane je vrhunska zdravstvena usluga, često uz niže troškove i u kraćem roku, ali i nemogućnost da se pojedini zahvati/tretmani realiziraju u vlastitoj zemlji³¹.

Lječilišni turizam je u Hrvatskoj najstariji, a još uvijek i izrazito značajan segment zdravstvenog turizma. Toplički centri, gotovo svi smješteni u unutrašnjosti Hrvatske, predstavljaju ne samo respektabilnu turističku ponudu kontinentalnog dijela Hrvatske danas, nego još više i veliki resursni potencijal za razvoj kontinentalnog turizma.³² Dobre primjere takvog razvoja možemo vidjeti u nekim nama susjednim zemljama čije standarde Hrvatska uglavnom još nije dosegla. Hrvatska također ima bogatu tradiciju talasoterapijskih centara na jadranskoj obali, a proteklih desetak godina razvijaju se hotelski wellness centri konkurentni u regionalnom okruženju.

2.3. Održivost zdravstvenog turizma

U bogatoj povijesti turizma turistički kapaciteti gradili su se najprije u klimatski zdravim područjima, na mjestima izvora mineralne ljekovite vode, a poslije i uz morske obale. Već se i

³¹ Strategija razvoja hrvatskog turizma Republike hrvatske do 2022. godine., Zagreb, 2013.

³² Tomas zdravstveni turizam 2018., Institut za turizam, Zagreb, 2018.

po tome može tvrditi da je veza između zdravlja i turizma oduvijek ostala neprekinuta. Odnos zdravlja i turizma ima pozitivno obilježje, a njegov održivi razvoj je neophodan.

Prema UNWTO definiciji, održivi turizam uključuje upravljanje resursima na način kojim se ekonomske, socijalne i estetske potrebe korisnika zadovoljavaju uz održavanje kulturnog integriteta, esencijalnih ekoloških procesa, kulturne i biološke raznolikosti te životnih sustava prostora. U turizmu treba postojati ravnoteža između razvoja i zaštite kulturne baštine. Turizam je odličan način na koji se može poticati i omogućiti pristup kulturnoj baštini, ali sa sobom donosi i mnoge izazove kao što su prenapučenost, kulturno prisvajanje i gubitak autentičnosti. Turizam gradovima i regijama donosi novac i radna mjesta, ali ujedno može nanijeti štetu svakodnevnom životu stanovnika i kulturi i baštini određenog područja. Koristi koje lokalno stanovništvo i posjetitelji imaju od održivog turizma su višestruke, od toga što čuva resurse i poštuje lokalnu kulturu i tradiciju do stvaranja novih pozitivnih iskustava i doživljaja. Primjerice, dolaskom na rutu, posjetitelji uče o lokalnoj kulturi, a lokalno stanovništvo nauči se nositi s očekivanjima stranaca koja su možda veća od njihovih. Međutim, zadovoljni posjetitelji rute vraćaju se kući s novim spoznajama i iskustvima te dobar glas prenose dalje.³³ Upravo je održivost resursa jedan od ključnih razloga razvoja kulturnih ruta na europskoj razini zbog sljedećih ciljeva:

- otvoriti put manje poznatoj baštini – jačati značaj materijalne i nematerijalne baštine, identiteta prostora, objasniti povijesni značaj i istaknuti kulturne sličnosti u različitim regijama Europe,
- otvaranje pristupa širem krugu korisnika,
- komunicirati vrijednost baštine,
- podići razinu konkurentnosti slabije turistički eksploatiranih kulturnih krajolika,
- obnoviti život u zapuštenim prostorima.³⁴

2.4. Razvoj proizvoda kulturnog i zdravstvenog turizma

U vremenima kada se naglasak stavlja na ekologiju, održivost i očuvanje prirode, wellness programi kao oblik zdravstvenog turizma u kombinaciji s kulturnim turizmom nameću se kao

³³ Dujmović, M.: Kultura turizma, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2014., str. 33

³⁴ Antolović, J., Očuvajmo kulturnu baštinu: Vodič za pripremu i provedbu projekata očuvanja kulturnih dobara, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2006., str. 66

ključan razvojni segment. Uz potrebu modernog gosta da se posveti sebi i svome zdravlju, odvoji od svakodnevice i doživi nešto novo, mogućnostima za razvoj i diversifikaciju ponude gotovo da i nema granica. Kroz inovativne proizvode koji povezuju zdravstveni i kulturni turizam, Hrvatska može razvijati lječilišne i wellbeing programe, koji postaju sve popularniji kod današnjeg suvremenog turista.

Prostor na kojem se odvijaju wellbeing programi te upravljanje tim prostorom znatno utječe na kvalitetu iskustva. Destinacije diljem svijeta teže privlačenju wellness turista razvojem potrebnih iskustava i infrastrukture.³⁵ Životni stil pojedinca započinje stavom i vjerovanjem iz kojeg proistječe ponašanje koje vodi dobrom zdravlju duha i tijela. To je multidimenzionalno stanje koje opisuje prisutnost zdravlja pojedinca izraženog kvalitetom života i osjećajem dobrobiti. *Wellness* je složenica koja je nastala iz dvaju engleskih izraza: WELL being + fit NESS. Wellness postaje globalno prepoznatljiv i ne predstavlja samo životnu filozofiju, već jednu od vodećih industrija u svijetu, koja otvara i povezuje brojne grane gospodarstva, znanosti i sporta. Ljudi suvremenih svjetonazora i stilova života očekuju da im ponuda zdravstvenog turizma pomogne ostvariti vrlo zahtjevan cilj, a to je očuvati i unaprijediti holistički shvaćeno zdravlje na lagodan i privlačan način.³⁶

Lječilišne destinacije postoje već stoljećima, privlačeći turiste koji na različite načine traže poboljšanje zdravlja. Glavni privlačni faktori destinacija često su jedinstvena prirodna svojstva, poput ljekovitih mineralnih voda.³⁷ Vrijednost i popularnost globalne spa i wellness industrije svake godine raste, zahvaljujući razvoju stavova potrošača prema zdravlju, prehrani, gubitku težine, preventivnim i personaliziranim zdravstvenim tretmanima, komplementarnoj i alternativnoj medicini te ljepoti i antiage tretmanima. Sve više ljudi svjesno razmišlja o zdravoj prehrani, vježbanju, potrazi za prirodom, masažama i drugim načinima za poboljšanje zdravlja i izgleda.

Hrvatska ima velike potencijale u razvoju wellness, spa i zdravstvenog turizma kroz revitalizaciju toplica i lječilišta. Antistresne terapije, programi za kralježnicu, programi mršavljenja i poduke o zdravoj prehrani, kao i *business relax* tretmani, sve više postaju dio

³⁵ Sheldon, P.J., Park S.Y., Održivi wellness turizam: Upravljanje i problemi poduzetništva, Acta turistica, Vol 20, 2008.

³⁶ Škoro, I., Gržinić, J., Wellness turizam i održiva turistička politika, Koraci za dionike, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2018., str. 27.

³⁷ Sheldon, P.J., Park S.Y., Održivi wellness turizam: Upravljanje i problemi poduzetništva, Acta turistica, Vol 20, 2008.

kulture življenja građana i privlače goste u destinaciju tijekom cijele godine. Uz samu wellness uslugu, ukupni wellness događaj je mnogo više – šetnja prirodom, trčanje, vožnja biciklom, udisanje morskog aerosola, osebujne vegetacije, bogate gastro ponude te ljubaznost osoblja. Sve je to dio wellnessa i kao takvu Hrvatsku čini zemljom posebne energije i zdravog života. Nakon pandemije, još veći naglasak je na zdravlju, pa su tako popularni programi prevencije i rehabilitacije, jačanja imuniteta, wellness retreat programi, koji uključuju boravak u prirodi, meditaciju, jogu i ostale holističke pristupe. Naglasak je na proizvodima iz lokalnih OPG-ova, prirodnim proizvodima te se na tržištu stvara veća odgovornost prema zdravlju i prirodi.

Budućnost razvoja wellbeing programa u Hrvatskoj ovisi također o povezivanju s lokalnim zajednicama i razvijanju destinacijskog menadžmenta te zajedničkom kreiranju wellness paketa, koji će uz usluge smještaja i wellness sadržaja obuhvaćati i lokalnu gastro ponudu i tako ponuditi cjelokupni wellness doživljaj. Svaki dio Hrvatske tako može ponuditi lokalnu priču, odnosno proizvod povezan s lokalnom zajednicom, običajima i baštinom. Takav proizvod predstavlja simbiozu tretmana, gastro ponude, ugodan ambijent te upoznavanje lokalnih običaja.

Lječilišta su imala važnu ulogu tijekom čitave povijesti i danas. Strateški razvoj, ulaganje i investiranje u postojeću infrastrukturu, unapređenje kvalitete i ponude rekreativnih aktivnosti, uređivanje parkova i vrtova koji ih okružuju, jamče trajni uspjeh lječilišnog grada. Organiziranje festivala, raznih događaja, brojnih umjetničkih i kreativnih aktivnosti, te uživanje u blagodatima termalnih voda, predstavlja iskustvo zbog kojeg će se turisti vraćati.

Hrvatska treba u suradnji s europskim institucijama širiti svijest i razvijati politike koje su vezane uz lječilišnu/termalnu baštinu, kako bi što prije nedovoljno valoriziranu kulturnu i turističku baštinu povijesnih lječilišta razvila u svjetske održive destinacije, na koje bi lokalna zajednica bila ponosna.

3. RAZVOJ KULTURNE RUTE

U ovom poglavlju prikazuje se proces razvoja rute. Navedeni su elementi koji su potrebni kako bi se ruta što bolje tematski povezala te identificirala s prostorom u kojem se nalazi.

Kulturne rute definiramo kao bogati medij, koji interpretira i tumači kompleksnu povijest Europe. Rute su od samog nastanka tvorbeni element regija i krajolika, oblikovan u simbiozi s kulturnim krajolikom i područjem.³⁸ Kulturna tura je fizički opipljiva dionica u prostoru koju definira inventar materijalnih i nematerijalnih, kulturnih i povijesnih elemenata, povezanih tematski, konceptualno ili definicijom kao i identifikacijom lokacija postojećih kulturnih dobara, povezanih u točkastoj, linearnoj ili regionalnoj strukturi; koji unutar jedinstvenog konteksta rute tvore obilježenu i interpretiranu kontinuiranu cjelinu.³⁹ Kulturne rute u suvremenom svijetu predstavljaju konkurentnu mrežu mudrosti. U međunarodnom i europskom kontekstu, rute su konkurentne, prepoznatljive i specifične upravo po svojoj temi. Ponuda raznolikih tema na razini Europe izuzetno je kompleksna te je zato odabir teme za velike kulturne rute Europe definiran temeljnim kriterijima Vijeća Europe prema njegovim Rezolucijama.⁴⁰

Prema turističkoj terminologiji, kulturnim rutama može se smatrati određeni (fizički opipljiv) put ili trasa povijesnog značaja, koji se može prezentirati kao cjelina sa zajedničkim tematskim nazivnikom, označen, interpretiran i uslužnim sadržajima prilagođen turističkim posjetima.⁴¹ Budući da smo svjesni velike atraktivnosti pojedinih turizmom opterećenih regija, kako u Europi tako i u Hrvatskoj, tematskim osmišljavanjem i umrežavanjem manje poznatih kulturnih atrakcija stvaraju se potencijali koji mogu preusmjeriti naglasak na mreže manje poznatih kulturnih krajolika. Na taj način preusmjeravamo fokus s tehnološkog razvoja na socio-ekonomski razvoj. Umrežavanje je princip koji će osnažiti komunikaciju i mobilnost ljudi, ideja, iskustava i znanja pridonoseći razvoju, edukaciji i novom zapošljavanju. Umrežavanje je

³⁸ IST Training Workshop, European Cemeteries Route, Barcelona 2011. <http://www.cemeteriesroute.eu/en/wp-content/uploads/ELEONORA-BERTI.pdf> u Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 17.

³⁹ A consideration on the definition of the setting and management protection measures for cultural routes, ICOMOS, Scientific Symposium, Xian 2005. <http://www.international.icomos.org/xian2005/papers.htm> u Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 17.

⁴⁰ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 17.

⁴¹ Study on Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness, COE. 2011. u Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 17.

ujedno i princip koji lokalnoj ili regionalnoj ruti može dati novi značaj i suodnos. Partnerskim odnosom i kreiranjem rute jača teritorijalni i kulturni identitet povezanih odredišta. Umrežavanjem kulturnih krajolika, uz kontinuiranu inovaciju i maštovit pristup, otvara se pristup novim korisnicima, a to je ujedno i preduvjet za kvalitetnu promociju i održivo korištenje resursa.⁴² Nakon definiranja znanstveno utemeljene teme rute, kreće njezin razvoj. Razvoj rute bit će uspješan ukoliko su jasno postavljeni ciljevi i interesi svih partnera koji sudjeluju u ruti.

3.1. Uloga kulturnih ruta

Danas kulturne rute predstavljaju glavnu poveznicu s trendovima kulturnog turizma u Europi. Ostvarile su velik utjecaj u zadnja dva desetljeća i pokazale velike mogućnosti za nove SME generacije (Small and Medium Enterprises), klastere i umrežavanje, promovirajući interkulturalni dijalog i ostale ključne vrijednosti Vijeća Europe.

O takvom snažnom utjecaju govori studija naručena od Vijeća Europe pod nazivom *Utjecaj kulturnih ruta na malo i srednje poduzetništvo*, koju je izradio Institut europskih kulturnih ruta. Prema toj studiji, polazeći od kulturnih i socijalnih principa, kulturne rute predstavljaju izvor inovacija, kreativnosti, malih poduzetničkih kreacija, kulturnog turizma, njegovih proizvoda i procesa. Promocija kulturnog turizma je logičan slijed u razvoju Europskih kulturnih ruta, budući da kulturni turizam gradi jedinstvene i autentične destinacije, uči o regionalnim i lokalnim kulturama, vještinama, baštini i tradiciji.

Ekonomski i socijalni utjecaji pokazali su kako rute nisu usko usmjerene samo na teme kojima se bave, već i na različita iskustva i znanja u strukturama menadžmenta, razvoja, geografskih dimenzija, ciljnih tržišta, smještajnih kapaciteta i kvalitete proizvoda i usluga.

Iako ekonomska dimenzija kulturnih ruta nikad nije bila njihova glavna značajka, jedan od kriterija pristupanja bili su turizam i održivi razvoj. U 2007. godini pojavila se ideja partnerstva sa javnim i privatnim organizacijama iz područja turizma prema načelima održivog razvoja.⁴³ Cilj studije utjecaja Europskih kulturnih ruta na inovacije i konkurentnost malog i srednjeg poduzetništva bio je ocijeniti imaju li rute udjela u praksi možda najvažnijeg sektora u turizmu i općenito, malog i srednjeg poduzetništva. Dokazano je da je u ekonomskim aspektima –

⁴² Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 16.

⁴³ European Institute of Cultural Routes: Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness, 2011.

utjecaju na konkurentnost i inovativnost malog i srednjeg poduzetništva – postignuto i više od očekivanog.

U kulturnom turizmu radi se o putovanju. Ne samo prema definiciji *putujem kako bih istražio*, iskusio kulturu, već je kultura sama po sebi veliko putovanje – putovanje otkrivanja i realiziranja samoga sebe. Novi kulturni turizam donosi nam veću povezanost između ponuđača i kupaca, bolje kontakte s lokalnom zajednicom, kreativne prostore, holističke, duhovne koncepte, nove temelje u autentičnosti (originalan sadržaj). Ovakav kulturni krajolik nudi Institutu kulturnih ruta budućnost kojoj će imati veliku i važnu ulogu.

Kulturne rute mogu duhovno oživiti mjesta, gradove i regije. Njihova rastuća uloga sve više utječe na aktualne trendove u kulturnom turizmu:

- rast uloge izložbenih prostora i Europskih prijestolnica za kulturu,
- rast značaja zavičajnih muzeja i muzeja znanosti s interaktivnim programima,
- rast značaja lokaliteta industrijske baštine,
- povećanje značaja lokaliteta vojne arhitekture,
- povećanje značaja spomeničke baštine,
- povećanje značaja prirodnih i povijesnih parkova,
- povećanje značaja svečanosti, osobito onih koji promiču lokalne, nacionalne ili europske oblike⁴⁴.

Spomenuta studija ukazala je da suradnja između kulturnih ruta te malih i srednjih poduzetnika potiče razvoj kulturnog turizma. Primjeri su sljedeći:

- razvoj interaktivnih vodiča (Transromanica / Putovi romaničkog nasljeđa u Europi),
- stvaranje novih publika kroz društvene mreže (Transromanica, Hansa Youth),
- nove manifestacije (npr. Međunarodni Hansa festival / *Hansa International Festival*),
- udruživanje s marketingom hotela i restorana (svi Itinerari),
- udruživanje promocije s uslugom prijevoza (Hansa),
- gastronomski turizam (Stablo masline / *Olive Tree*),
- ruralni turizam / eko turizam (*Via Francigena, al-Andalus*).⁴⁵

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

Zbog važnosti programa i mogućnosti koje pruža, bitno je da ključni dionici u Hrvatskoj prepoznaju značaj i vrijednosti Europskih kulturnih ruta, te da se kroz aktivno umrežavanje u postojeće i buduće rute uključe u projekte razvoja kulturnog turizma.

3.2. Odabir teme

Kako bi ruta bila prihvatljiva i vidljiva na međunarodnoj razini, svoje polazište i atraktivnost mora imati u odabranoj temi. U ovom poglavlju predstaviti će se važnost teme, koja definira značaj neke rute. Odabrana tema temelji se na materijalnoj ili nematerijalnoj baštini, odnosno kulturnim resursima. Međunarodno atraktivna ruta mora imati prepoznatljivu temu u jedinstvenom međunarodnom kontekstu, bilo prostornom, vremenskom ili identitetskom. Tema se oslanja na opće priznate europske vrijednosti, a zatim i na principe jedinstvenosti i reprezentativnosti Europe. Bilo da je lokalna, regionalna, nacionalna ili transnacionalna, tema mora zadovoljiti sljedeće kriterije:

1. mora predstavljati europske vrijednosti zajedničke za nekoliko zemalja;
2. mora biti rezultat istraživanja multidisciplinarnog tima stručnjaka iz različitih područja Europe kako bi se osigurao konsenzus aktivnosti i projekata koji je ilustriraju;
3. mora oslikavati EU memoriju, povijest, baštinu i identitet te doprinijeti interpretaciji raznolikosti Europe;
4. mora omogućiti edukativnu i kulturnu razmjenu mladih u skladu s idejom i djelovanjem Vijeća Europe u tom području;
5. mora omogućiti razvoj inovativnih projekata održivog kulturnog turizma, poticati kulturni turizam i održivi kulturni razvoj;
6. mora biti temelj za razvoj turističkog proizvoda u suradnji s turističkim agencijama i turoperatorima, usmjerena prema širokom spektru korisnika, uključujući i školske grupe;
7. mora biti prijedlog za dugoročne, multidisciplinarne, kooperativne inter-regionalne umrežene projekte.⁴⁶

Također, treba ustanoviti važnost teme u povijesti europskih zemalja i civilizacija te ustanoviti europska polazišta teme i zajedničke vrijednosti koje potiču razumijevanje europskog

⁴⁶ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str. 10.

kulturološkog konteksta. Nadalje, treba provesti teoretska i praktična interdisciplinarna istraživanja te objediniti znanja. Obrada teme traži multidisciplinarnost, koja se temelji na znanstvenim istraživanjima, ali i emocionalnim, socijalnim, moralnim i intelektualnim iskustvima. Zato u rute treba uključivati tim stručnjaka s više različitih znanstvenih područja, kako bi u fazi identifikacije teme objedinili što više znanja i stvorili podlogu za dugoročne inter-regionalne, umrežene te inovativne projekte održivog kulturnog turizma. Kvalitetna kulturna, ali i ekonomska komunikacija i partnerstvo odredit će pristup destinaciji sadržaja te konačno stvaranje kvalitetnog turističkog proizvoda.⁴⁷ Zato je dobro istražiti i provjeriti tko su mogući potencijalni partneri, jer identifikacija potencijalnih partnera i njihova međusobna suradnja stvara pozitivan učinak na ostvarenje zajedničkih ciljeva.

Partneri	Što od njih tražiti i očekivati?
Znanstvene, glazbene i baštinske institucije (muzeji i galerije)	Mogu pružiti kvalitetnu znanstvenu podršku Podrška u evidentiranju resursa i evaluaciji ključnih atrakcija Interpretacija i prezentacija
Ugostiteljski objekti	Ugovorni odnos. Ponudu na ruti, primjerenu temi i planiranim posjetiteljima (npr. Rimska ruta – povremeno rimske večeri i sl.)
Smještajni objekti	Pružaju ponudu na ruti primjerenu temi i planiranim posjetiteljima (za bicikliste – ponuda BIKE&BED) na rimskoj ruti. Ugovorni odnos.
Turističke agencije	Podrška u turističkoj procjeni rute. Organiziranu ponudu paketa prema ciljanim skupinama (školske djece, studenata, specifičnih skupina: team building, strana tržišta, arheo ljubitelja, umjetnika). Ugovorni odnos.
Turističke zajednice	Podrška u promotivnim aktivnostima, financijska potpora
Razvojne agencije	Organizacijska potpora, projektna priprema, izvori financiranja
Lokalne udruge (folklor, ribiči, žene)	Sudjelovanje u kreiranju aktivnosti i događanja pridruženih i strukturalnih sadržaja

Tablica 1. Potencijalni partneri koji mogu biti uključeni u realizaciju kulturne rute

Izvor: Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str.17

⁴⁷ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str.17.

3.3. Evidentiranje resursa

Za realizaciju rute izuzetno je važno znati postojeću turističku i kulturnu ponudu u destinacijama na ruti, kao i poziciju same destinacije na tržištu te važnost kulture u tom pozicioniranju. Nužno je procijeniti stanje infrastrukture, pristupačnost određene lokacije, trenutni profil turista te svrhu posjeta i konkurentnost ponude. Pri planiranju razvoja rute potrebno je znati:

- broj postojećih baštinskih resursa vezanih izravno uz temu rute,
- postoji li kritična masa resursa i kako ih je moguće tematski i prostorno grupirati,
- prostornu rasprostranjenost i raspored kulturnih resursa izravno i neizravno vezanih uz temu,
- pravni i vlasnički status resursa na ruti, urbanističke planove, zoniranje, nadležnosti za zaštitu i konzervaciju resursa,
- jedinstvenost – koliko su resursi posebni u europskom, nacionalnom, regionalnom ili lokalnom kontekstu,
- koliko su resursi otvoreni i pristupačni, otporni na habanje, koliki im je prihvatni kapacitet, koliko turista mogu primiti, a da se pri tom ne ugrozi kvaliteta doživljaja,
- koliko je vremena potrebno za obilazak pojedinih atrakcija i lokaliteta,
- postoji li predviđene vremenski različite mogućnosti obilaska – kako kontrolirati tijekom posjetitelja, koja su žarišta na kojima ih se želi zadržati.⁴⁸

Navedeni elementi izuzetno su važni, jer se pomoću njih može odrediti s kojim resursima ruta raspolaže, u kojem su stanju, s kojim mogućim izazovima se susreće, a sve s ciljem stvaranja kulturnog koridora posvećenog i prilagođenog putniku. Vrijednost nekog lokaliteta, koliko je on atraktivan za posjetitelja, te koliko je spreman za posjetitelje određuje se turističkim evidentiranjem resursa. Kako bi izabrana ruta bila što privlačnija putnicima, izuzetno je važno kreiranje različitog sadržaja na samoj ruti. Također preporuča se da ruta ima barem četiri

⁴⁸ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str.17

zaustavna mjesta i tri ostala sadržaja. U sljedećem poglavlju u radu će biti predstavljena važnost kreiranja sadržaja na ruti koje je potrebno uskladiti, organizirati, razviti te identificirati.

3.4. Uloga sadržaja na ruti

Ruta kao tematizirana kulturno – turistička atrakcija mora imati sve popratne sadržaje te kvalitetu usluge. Osmišljavanje i kreiranje sadržaja na ruti trebalo bi rezultirati stvaranjem specifičnih društvenih vrijednosti, kao što su vrijednost povezivanja, prikupljanja iskustava novih kultura, razumijevanja, ali i etabliranjem ekonomske vrijednosti zapuštenih krajolika Europe. Svaki sadržaj, bio on kulturni, uslužni, strukturalni ili pridruženi, ima svoju funkciju na ruti. Sadržaji na ruti mogu imati sljedeće funkcije:

- povijesnu i kulturnu funkciju: edukativni zadatak sadržaja odnosno lokacije ujedno je i glavna memorija lokaliteta, ključna i početna točka rute te su s tim ciljem okupljeni odgovarajući kulturni sadržaji dok nekoliko komplementarnih strukturalnih sadržaja mogu oplemeniti rutu,
- simboličnu funkciju: kako bi se obuhvatila simbolična dimenzija rute, naglasila misterija, alegorija,
- estetsku funkciju: lokaliteti namijenjeni emocionalnom obogaćivanju i individualnom pristupu te
- eksperimentalnu funkciju: prezentacije koje promoviraju eksperimentalnu interaktivnost; edukativne radionice vezane uz predmet, temu. Te se funkcije mogu pronaći u svakom lokalitetu, pri tom se posebno mora voditi računa o temi.⁴⁹

U cilju osmišljavanja ukupne rute potrebno je definirati atraktivnu osnovu od četiri do pet kulturnih žarišta na nacionalnoj razini, oko žarišta ugostiteljske i sadržajne ponude koje su tematski povezane regionalnim podtemama, zatim regionalne tematske zone koje trebaju omogućiti ravnotežu između različitih regionalnih verzija rute, nadalje zajednički marketing i PR (vizualni identitet, oznake na cestama, info table, kioske, centre), dokumente i korisnike;

⁴⁹ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 17.

te pristupačnost – informativnu i doslovnu koja se odnosi na poštivanje zajedničkog radnog vremena tijekom tjedna i godine.⁵⁰

Kvalitetu sadržaja na ruti, koji ujedno predstavljaju i zaustavne točke, i koji mogu biti kulturni, strukturalni i uslužni, treba redovno evaluirati. Tome služe evaluacijske tablice, koje se donose u nastavku.

Održavanje spomenika kulture, interpretacija i dostupnost	Slabo	Dobro	Izvršno
Spomenik / priča			
Dostupnost spomenika turistima			
Otvorenost posjeta turistima			
Očuvanost i održavanje spomenika			
Gospodarska iskorištenost spomenika			

Tablica br. 2 Zaustavne točke / Kulturni sadržaji na ruti – materijalna i nematerijalna baština

Izvor: Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str.2

⁵⁰ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 22

Uređenost i dostupnost izložbenih i interpretacijskih prostora	Slabo	Dobro	Izvršno
Muzeji			
Centri za posjetitelje			
Dostupnost muzeja turistima			
Otvorenost muzeja za turističke posjete			
Očuvanost i održavanje muzeja			
Broj muzeja kojima raspolaže destinacija			
Izložbeni prostori i zbirke			
Otvorenost izložbenih prostora i zbirki turistima			
Povijesne dvorane za skupove			
Knjižnice i čitaonice			

Tablica br. 3 Zaustavne točke / Strukturalni sadržaji na ruti

Izvor: Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str.2

Procjena uslužnih sadržaja	Broj	Vrsta	Ocjena
Broj ugostiteljskih objekata uključenih u rutu			
Ugostiteljski objekti s tematski vezanim sadržajima			
Broj smještajnih objekata uključenih u rutu			
Vrste smještajnih objekata (hosteli, kampovi, ruralni)			
Broj tradicijskih obrta/radionica uključenih u kulturnu rutu			
Ostale turističke usluge u blizini (termalna kupališta, bazeni, wellness centri, tenis igrališta, golf igrališta)			
Suvenirnice, trgovine tradicijskim, tematskim proizvodima			
Dostupnost (oblici i učestalost linija javnog prijevoza)			
Broj i vrste turističkih događanja na ruti kroz godinu			
Turističko okruženje (turistički aktivne destinacije u blizini)			

Tablica br. 4 Zaustavne točke / Uslužni sadržaji

Izvor: Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012., str.24

U ovom poglavlju predstavljene su kulturne rute kao perspektivno rješenje za razvoj kulturnog turizma. Hrvatska je prepoznata kao destinacija bogatog kulturnog naslijeđa, kojom trenutno prolazi 11 kulturnih ruta. Razvojem različitih tema program podiže svijest o europskoj i hrvatskoj kulturi te potiče građane na promišljanje o zajedničkom europskom naslijeđu, dok uključivanjem lokalnih projekata omogućuje samoodrživost i stvara kulturni kapital. Hrvatska je prepoznala značaj priključivanja programima europskih kulturnih ruta te postaje sve više prepoznatljiva u tom području.

4. EUROPSKA KULTURNA RUTA POVIJESNI TERMALNI GRADOVI

U ovom poglavlju predstaviti će se Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova, koja jača značaj materijalne i nematerijalne baštine te identitet prostora vezanih uz temu termalnih, odnosno lječilišnih gradova. Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova je kulturna ruta certificirana od strane Vijeća Europe. To je također međunarodna mreža održivih turističkih destinacija, koje su bogate povijesnim i kulturnim naslijeđem te koje koriste mineralnu vodu za zdravlje i blagostanje. Rutu vodi EHTTA – međunarodna neprofitna organizacija koja zastupa više od 50 lječilišnih gradova i područja u Europi.

4.1 Termalni gradovi

Povijesni termalni gradovi ili lječilišta stoljećima su bili središta turizma i liječenja. Oni njeguju bogatu europsku lječilišnu tradiciju koja traje sve do danas, a prepoznati su po karakterističnoj arhitekturi, baštini te spa i wellness sadržajima. Termalni gradovi bili su kroz povijest mjesta inovativnosti sa značajnom ulogom u društvenom životu. Uspostavili su prve javne zdravstvene politike, koje su težile stvaranju boljeg i kvalitetnijeg načina življenja. Povijesni termalni gradovi odigrali su važnu ulogu u razvoju europskog društva, povijesti, kulture, zdravstva i turizma.

Priča o povijesnim termalnim gradovima Europe utkana je u priču o europskom kontinentu i njegovim ljudima. To je dio zajedničkog sjećanja, kulture i tradicije Europe. Uz jačanje svijesti o važnosti povijesnih termalnih gradova, bitno je zaštititi povijesne termalne gradove za buduće generacije i pomoći im da otkriju europsku lječilišnu tradiciju, baštinu i kulturu, što može imati važnu ulogu u njihovoj dobrobiti i zdravlju u budućnosti.⁵¹ Od davnina ljudi su bili privučeni vrućim ljekovitim mineralnim vodama Europe. Kroz stoljeća su Grci i Rimljani uspostavili tradiciju kupanja i izgradili lječilišne komplekse. Kasnije civilizacije nastavile su razvijati lječilišne sadržaje, a u 18. stoljeću je “uzimanje vode” za zdravlje – pijenje i kupanje u njoj – postalo gotovo umjetnost.⁵² Europski uglednici okupljali su se u toplicama, u kozmopolitskom društvu gdje su se počele rušiti društvene barijere, tako da su umjetnici, pisci, filozofi, glazbenici i znanstvenici surađivali su s aristokracijom, potičući kreativnost i otkrića. Lječilišna

⁵¹ Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine: *Kulturne rute Vijeća Europe*, 2021, Zagreb, str 1

⁵² Council of Europe, European Historic Thermal Towns Association, *Discover the European Route of Therma Heritage*, 2016., str.1.

infrastruktura oko termalnih izvora omogućavala je njihovu praktičnu upotrebu, a dodatni sadržaji za goste razvijali su se naknadno, sve dok se nije nastao lječilišni grad.

4.2 Uloga termalnih gradova

Termalizam, odnosno terapijsko korištenje izvora termalne vode, predstavlja europsku tradiciju, koja je prisutna od antike sve do danas. Brojne europske gradove u kojima se nalaze toplice poznavali su još stari Rimljani, a neki od njih imaju i danas impresivna kupališta i zgrade. Najpoznatiji termalni gradovi vrhunac slave postignuli su tijekom 18. i 19. stoljeća, kada su razvijeni brojni medicinski i zdravstveni tretmani, a oni postaju centri društvenog života.

U Europi se nalaze brojni termalni gradovi s jedinstvenim urbanim karakteristikama i arhitektonskim stilovima, izgrađeni na temelju tradicije kupanja u termalnim vodama i pijenja tih voda. I hrvatski grad Daruvar ima dvijetisućljetnu tradiciju kupanja u termalnim vodama na temperaturi od 46 stupnjeva. Te su vode dobro poznate, zahvaljujući svojstvima liječenja neplodnosti u žena i reumatskih bolesti, kao i rehabilitacije nakon bolesti ili sportskih ozljeda. Termalne kupke i povijesne vile nalaze se u prekrasno uređenom parku, koji predstavlja savršenu pozadinu za zdravi boravak⁵³

Termalni gradovi bili su mjesta na kojima su se pripadnici svih društvenih slojeva mogli družiti, razmjenjivati ideje i u kojima su nepisana pravila jamčila civilizirano postupanje. Zbog zbog kozmopolitskog i demokratskog karaktera javnog prostora, toplice imaju važnu ulogu u poticanju mira, suradnje i kreativnosti, zaštiti izgrađenog i prirodnog okruženja te promicanju održivog kulturnog razvoja.⁵⁴ Ta uloga je bila prisutna tijekom europske povijesti i nastavlja se do danas. Razvoj prestižnih hotela i bogata ponuda rekreativnih aktivnosti, od prvih kockarnica do kazališta u kojima se prikazuju mjuzikli, do natkrivenih šetališta i uređenih vrtova namijenjenih za zabavu otmjenih turista, zajamčili su trajni uspjeh europskih lječilišnih gradova. Danas posjetitelji mogu uživati u festivalima, događanjima i brojnim umjetničkim i kreativnim aktivnostima.

⁵³ Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine: *Kulturne rute Vijeća Europe*, 2021, Zagreb, str 1.

⁵⁴ Ibidem.

4.3 EHTTA (European Historic Thermal Towns Association)

EHTTA je neprofitna udruga utemeljena zbog potrebe za poticanjem zaštite i unapređenja termalne, umjetničke i kulturne baštine diljem Europe. Osnovana je 2009. godine u Bruxellesu od strane šest članova osnivača - Acqui Terme (Italija), Bath (UK), Ourense (Španjolska), Salsomaggiore Terme (Italija), Spa (Belgija) i Vichy (Francuska). Mnogi od tih gradova bili su uključeni u trogodišnji projekt suradnje pod nazivom "Thermae Europae" (Program Kultura 2000), koji je imao za cilj valorizirati i očuvati termalnu kulturnu baštinu u Europi, te su željeli nastaviti suradnju uspostavljanjem stalne mreže.⁵⁵

Slika br. 1. Acqui Terme, Italija

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

⁵⁵ European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>, 01.09.2022.

Slika br. 2. Bath, Velika Italija

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

Slika br. 3. Ourense, Španjolska

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

Slika br. 4. Salsomaggiore, Italija

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

Slika br. 5. Spa, Belgija

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

Slika br. 6. Vichy, Francuska

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

EHTTA je izrasla iz prvotnih šest članova osnivača u neprofitnu organizaciju od gotovo četrdeset aktivnih i pridruženih članova u trinaest zemalja. Sve zemlje članice sastaju se dva puta godišnje na generalnim skupštinama kako bi zajedno razvijali projekte i kako bi izvršavali glavne ciljeve udruženja. Temelj promišljanja i aktivnosti Udruženja povijesnih termalnih gradova su:

- gospodarski razvoj lječilišnih mjesta i očuvanje njihove kulturne baštine kroz razmjenu iskustava i primjera dobrih praksi na europskoj razini;
- promicanje mreže na europskoj razini te u suradnji s europskim institucijama proširenje svijesti i politika koje su vezane uz termalnu baštinu;
- razvoj istraživanja u spa sektoru, posebno onaj koji se odnosi na termalnu baštinu

Vijeće Europe 2010. godine certificiralo je Europsku kulturnu rutu povijesnih termalnih gradova, kao jednu od 40 ruta diljem Europe.

Povijesni termalni gradovi koji čine Europsku kulturnu rutu jesu:

1. Acqui Terme, Italija
2. Afyonkarahisar, Turska
3. Bad Ems, Njemačka
4. Bad Homburg, Njemačka
5. Bad Kissinge, Njemačka
6. Baden bei Wien, Austrija
7. Baden – Baden, Njemačka
8. Bagnoles de l'Orne, Francuska
9. Bath, Velika Britanija
10. Budapest Spas, Mađarska
11. Bursa, Turska
12. Caldas da Rainha, Portugal
13. Caldes de Montbui, Španjolska
14. Castrocaro Terme, Italija
15. Chatel – Guyon, Francuska
16. Chaves – Verin, Eurocity, Španjolska i Portugal
17. Clermont Auvergne Metropole, Francuska
18. Daruvar Spa, Hrvatska
19. Enghien – les – Bains, Francuska
20. F.T.F.C., Francuska
21. Fiuggi, Italija
22. Galicia Region, Španjolska
23. H.A.M.T.S., Grčka
24. Imereti Region, Gruzija
25. Karlovy Vary Region, Češka
26. Le Bourboule, Francuska
27. Ladek – Zdroj, Poljska
28. Le Mont Dore, Francuska
29. Lipik, Hrvatska
30. Loutra Pozar, Grčka

31. Loutraki, Grčka
32. Luchon, Francuska
33. Mondariz – Balneario, Španjolska
34. Mondorf – les Bains, Luksemburg
35. Montecatini Terme, Italija
36. Montegrotto Terme, Italija
37. Ourense, Španjolska
38. Pärnu, Estonija
39. Province of Ourense, Španjolska
40. Routes des Villes d'Eaux, Francuska
41. Royat – Chamalieres, Francuska
42. Salsomaggiore Terme, Italija
43. Sao Pedro do Sul, Portugal
44. Spa, Belgija
45. Telese Terme, Italija
46. Varaždinske Toplice, Hrvatska
47. Vichy, Francuska
48. Wiesbaden, Njemačka.⁵⁸

Kako bi mogli pristupiti Udruženju povijesnih termalnih gradova te postati dio Europske kulturne rute povijesnih termalnih gradova, potencijalni budući članovi moraju ispuniti sljedeće uvjete:

- lječilište/toplice nalazi se u zemlji koja je članica Vijeća Europe,
- grad kao termalno lječilište koristio se još u 19. stoljeću ili prije,
- aktivan izvor vode koristi se za kupanje ili piće te kao dio lječilišne, spa ili wellness ponude,
- termalna arhitektonska baština potječe barem iz 19. stoljeća, a sastoji se od jedne ili više zgrada, povezanih s termalnim izvorom, koje su klasificirane kao povijesni spomenici,
- tradicija kulturnih događanja i infrastruktura koja to podržava, kao što su kazališta, koncertne dvorane, kasina i tribine te

⁵⁸ European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-members/>, 01.09.2022.

- smještaj visoke kvalitete s posebnim sadržajima koji se odnose na spa i wellness aktivnosti.⁵⁹

Prednosti članstva uključuju umrežavanje s gradovima i organizacijama u području termalizma. Organiziraju se izložbe i sajmovi na kojima se razmjenjuju iskustava te kontakti s europskim institucijama. Kao i ostali programi kulturnih ruta, i ruta Europskih povijesnih termalnih gradova na vidljiv način, putovanjem kroz prostor i vrijeme, pokazuje kako baština različitih zemalja Europe predstavlja zajedničku kulturnu baštinu. Također promiče temeljne vrijednosti Vijeća Europe, a to su: ljudska prava, kulturna demokracija, kulturna raznolikost i identitet, dijalog te međusobnu razmjenu neovisno o granicama i vremenu.

4.4. Veliki lječilišni gradovi (*The Great spa towns of Europe*) na UNESCO-voj listi

Jedan od najvažnijih projekata EHHTA-e je upis jedanaest lječilišnih gradova iz sedam europskih zemalja na UNESCO-ovu listu svjetske baštine kao transnacionalnog dobra pod nazivom "The Great Spa Towns of Europe". Baden-Baden, Bath, Montecatini Terme, Spa, Vichy, Karlovy Vary, Františkovy Lazne, Marianske Lazne, Bad Ems, Bad Kissingen i Baden kod Beča prepoznati su zbog svoje univerzalne vrijednosti i zajedničke baštine europskih lječilišta, koja se razvijala do rimskog doba do danas. Velik lječilišni gradovi razvili su se oko prirodnih izvora mineralne vode te svjedoče o međunarodnoj europskoj lječilišnoj kulturi koja se razvijala od 18. stoljeća sve do 1930-ih godina. Nastanak europske lječilišne kulture i europskih lječilišta utjecali su na tijek razvoja urbane lječilišne infrastrukture poput kupališta, *Kurhaus* i *Kurtaal* (zgrada i soba namijenjenih terapiji), pumpi, dvorana za konzumiranje ljekovite vode, kolonada i galerija. Galerije su bile dizajnirane na način da su omogućile praktičnu uporabu termalne vode.⁶⁰ Lječilišni gradovi imaju vrtove, sobe, kasino, kazališta, hotele i vile te lječilišnu infrastrukturu. Svi sastavni dijelovi lječilišnog grada integrirani su u urbani kontekst razvoja grada, koji uključuje i terapijski krajolik za opuštanje uma, duha i tijela, bilo kroz šetnje, rekreaciju, meditaciju i druženje⁶¹. Lječilišni gradovi obuhvaćaju najmodernija i najdinamičnija međunarodna lječilišta, koja su se razvila oko prirodnih izvora mineralne vode. Stvorili su urbanu tipologiju sa specifičnim oblikom, funkcijom i izvanrednom

⁵⁹ Council of Europe, European Historic Thermal Towns Association, Discover the European Route of Therma Herirtage, 2016., str. 8.

⁶⁰ Great spa towns of Europe, <https://www.greatspatownsofeurope.eu/>, 01.09.2022.

⁶¹ Council of Europe, European Historic Thermal Towns Association, Discover the European Route of Therma Herirtage, 2016., str. 10.

arhitekturom. Svi elementi te arhitekture smješteni su unutar jedinstvenog terapijskog krajolika posvećenog liječenju, opuštanju i uživanju. Veliki lječilišni gradovi Europe bili su pioniri novonastalog modernog turizma. Kao inovativni centri za medicinu, balneologiju i slobodno vrijeme, veliki europski lječilišni gradovi promišljali su filozofiju prosvjetiteljstva i uspostavili koncept onoga što danas nazivamo državom blagostanja, sa zdravstvenom skrbi koja je dostupna svima. Kao elitna mjesta u smislu znanstvenih, političkih, društvenih i kulturnih dostignuća, započeli su transformaciju europskog društva smanjenjem jaza između aristokracije i rastuće srednje klase. Tradicija lječilišnih gradova danas je izuzetno važna, osobito uzmemo li u obzir postpandemijski naglasak na mentalnom i fizičkom zdravlju i dobrobiti. Odgovor lječilišnih gradova na ovaj zahtjev u prošlosti je stvorio izniman urbani krajolik koji je danas jednako relevantan u 21. stoljeću kao što je bio i u prošlosti.⁶²

Ključni elementi lječilišnog grada su:

- očuvani prirodni krajolik iznimne kvalitete s ljekovitim mineralnim vodama,
- iznimni urbani oblik i arhitektura lječilišta uključujući kupatila, crpke, dvorane za piće, objekte za liječenje, kolonade i galerije;
- pružanje društvenih aktivnosti i tjelovježbe u zbornicama, 'kurhausima', kockarnicama, kazalištima, opernim kućama i veličanstvenim parkovima i vrtovima;
- smještaj za međunarodne spa klijente uključujući najprestižnije hotele, pansione i vile s restoranima, glazbom, plesom i kockarskim objektima;
- stručni liječnici u spa medicini, balneologiji i terapijama;
- visoko razvijen i pažljivo odabrani urbani kontekst, uključujući spa zgrade, rekreacijsko i terapijsko okruženje, parkove, vrtove, šetnice, sportske objekte – posebno za tenis, golf i konjske utrke, šetnje i jahanje u okolnim šumama, brdima i planinama;
- specifična lječilišna infrastruktura uključujući punionice mineralne vode, prve željeznice i uspinjače, bolnice, praonice rublja, crpne stanice i mreže za distribuciju vode, restorane, kavane, vidikovce i paviljone, modne kuće i visokokvalitetna maloprodajna mjesta;
- turističke i putničke agencije specijalizirane za pružanje medicinske skrbi⁶³.

Istraživanja međunarodne radne skupine projekta Veliki lječilišni gradovi pokazala su važnost europskih lječilišnih gradova i njihove uloge koju su imali u društvu. Promišljali su zdravlje,

⁶² Ibid.

⁶³ Council of Europe, European Historic Thermal Towns Association, Discover the European Route of Therma Heritage, 2016., str. 10.

komunikaciju te turizam. Istraživanja su istaknula i koncept terapijskih krajolika u lječilišnim gradovima, koji su se zadržali kao sastavni dio tradicije. Veliki lječilišni gradovi predstavljaju ugledne lječilišne gradove koji su bili na vrhuncu slave u 19. stoljeću. Okupljali su i privlačili kraljevske obitelji, plemstvo i aristokraciju, umjetnike, pisce, pjesnike, skladatelje, znanstvenike, političare i filozofe i to ne samo zbog individualnih potreba već i osjećaja pripadnosti društvu i jedinstvene kreativne atmosfere koja je bila karakteristična za lječilišta u ono vrijeme⁶⁴.

4.5. Projekt SOURCE (Sources of Culture, the Cafés of Europe)

U nastavku će biti predstavljen EHHTA-in projekt Source, koji je trajao od 2013. do 2015. godine. Okupljao je osam gradova iz šest europskih zemalja. Djelomično je bio financiran iz kulturnog fonda Europske Unije, a djelomično od zemalja partnera na projektu. U Cafés of Europe EHHTA promovira i slavi kulturu lječilišnih povijesnih gradova i baštine kroz organizaciju različitih događanja. Inspiracija za ovaj projekt potekla je od poznatog fenomena Cafés of Europe, kojeg smo usvojili u moderno doba kako bismo opisali ogroman kreativni potencijal u europskim lječilišnim gradovima. U toplicama su se počele rušiti društvene barijere, pa su umjetnici, književnici, filozofi, glazbenici i znanstvenici bili rame uz rame s plemstvom, što je poticalo kreativnost i mnoga otkrića.⁶⁵ Izabrano je osam gradova – „Cafés of Europe“, na način da je u svakom organiziran festival i tribina u obliku okruglog stola pred širom publikom i uvijek sa različitom temom. Odabir teme bio je izuzetno važan svakom gradu u kojem su se odvijala događanja, a teme su promišljale budućnost razvoja povijesnih termalnih gradova. Glavni cilj ovog multidisciplinarnog projekta bio je istraživanje, razumijevanje i promoviranje zajedničke europske kulturne baštine.

U nastavku slijedi primjer programa:

1. Enghien-les-Bains, 14. lipnja 2013. godine, *The Cafe* tema: Nevidljivi gradovi / Digitalna kultura i šira stvarnost baštine: ključni izazovi za lječilišne gradove i Europu;
2. Ourense, 19. rujna 2013. godine, *The Cafe* tema: „Voda, hodočasnici i spiritualnost“ / Povijest ugostiteljstva kroz termalne izvore Europe;

⁶⁴ Great Spa Towns of Europe, <https://www.greatspatownsofeurope.eu/>, 01.09.

⁶⁵ Council of Europe, European Historic Thermal Towns Association, Discover the European Route of Therma Heritage, 2016., str.8

3. Royat – Chamalieres, 14. studenog, 2013. godine, *The Cafe* tema: Putovanje i ostali putovi Europe: putopisi i memorije;
4. Baden-Baden, 17. ožujka, 2014. godine, *The Cafe* tema: Lječilišni gradovi u 19. stoljeću kao mjesta za glazbenu inspiraciju;
5. Spa, 08. lipnja, 2014. godine, *The Cafe* tema: Uloga koju su lječilišni gradovi imali u razvoju modernog turizma te njihov udio u stvaranju noih oblika „slow“, ekoturizma, wellness i zdravstvenog turizma;
6. Fiuggi, 26. srpnja 2014. godine: *The Cafe* Theme: Filmski Cafe;
7. Acqui Terme, 17. listopada 2014. godine: *The Cafe* tema: Povijesna literatura u lječilišnim gradovima;
8. Bath, 5. ožujka 2015. godine, *The Cafe* tema: Bath lječilište – utopija prošlosti, sadašnjosti i budućnosti?

Svi navedeni programi događali su se u sklopu već postojećih festivala u odabranim gradovima, kao što su filmski festivali, festivali literature i povijesni festivali.⁶⁶

4.6. HERA projekt „The European Spa“

Projekt Europska lječilišta kao transnacionalni javni prostor i društvena metafora (2019.-2022.) dio je inicijative HERA-e (*Humanities in the European Research Area*) Europske unije, posvećene temi Javni prostori: kultura i integracija u Europi. HERA definira javne prostore kao otvorene domene ljudskih susreta i razmjena, povezane s razmjenom vrijednosti i uvjerenja te s formiranjem i prisvajanjem institucija. Također poziva znanstvenike humanističkih znanosti da identificiraju kako su modelirani odnosi između kulture i europske integracije u kontekstu javnog prostora.⁶⁷ Projekt The European Spa bavi se razvojem i zajedničkom baštinom europskih povijesnih lječilišta te mogućnostima njihove revitalizacije i revalorizacije u aktualnom globalnom kontekstu. Unutar ovog okvira, projekt ima za cilj promišljati toplice (lječilišta) kao temeljni koncept i predmet europske rasprave. Istražuje kako su se europske toplice, sa svojim karakterističnim institucijama kao što su *Kurpark*, sanatorij, grand hotel i kasino, razvile u transnacionalni javni prostor i funkcionirale kao pozornica za pregovore o

⁶⁶ Council of Europe, European Historic Thermal Towns Association, Discover the European Route of Therma Heritage, 2016., str. 8.

⁶⁷ The European Spa, <https://www.theeuropeanspa.eu/>, 01.09.2022.

političkim, društvenim i kulturnim pitanjima od europske važnosti. Projektni partneri organizirali su putujuću izložbu, izradili su obrazovne materijale i katalog digitalnih izvora vezanih za europske lječilišne kulture. Osmišljene je i program terenskog rada pod nazivom *Istraživač u rezidenciji*. Tijekom provođenja projektnog istraživanja, zajedno s partnerima, u lječilištima organizirana su događanja otvorena za javnost: predavanja, razgledi muzeja, okolice lječilišta, rasprave o romanima ili filmovima vezanim uz temu lječilišta. U ovom projektu sudjelovali su i istraživači i studenti pulskog Sveučilišta, a konferencija europskog HERA projekta “The European Spa as a Transnational Public Space and Social Metaphor” održana je u Puli i na otočju Brijuni od 2. do 4. lipnja 2022. godine.

5. PRIJEDLOG HRVATSKE KULTURNE RUTE POVIJESNIH TERMALNIH GRADOVA

U ovom poglavlju bit će predstavljen prijedlog hrvatske dionice Europske kulturne rute povijesnih termalnih gradova s ciljem umrežavanja i zajedničkog nastupa hrvatskih i europskih povijesnih lječilišta. Temelji se na gradovima s bogatom kulturno-povijesnom baštinom koji se mogu pozicionirati kao povijesna, kulturna, zdravstvena ili wellness odredišta.

Sudjelovanje u jednoj takvoj kulturnoj ruti svakako pretpostavlja promišljanje održivog razvoja destinacije. Također, biti članicom jedne takve rute doprinosi promociji zajedničke europske baštine hrvatskih povijesnih lječilišta. Održivi razvoj rute ojačat će profil Hrvatske kao kvalitetnog odredišta, djelujući kao faktor lokalne, regionalne i nacionalne ekonomske dobiti, ujedno doprinoseći transnacionalnom interkulturalnom dijalogu.

Krajnji cilj programa je razvoj i promocija transnacionalne kulturne rute kao važnog doprinosa diferencijaciji europske turističke ponude. Program kulturnih ruta također ima za cilj doprinijeti održivom razvoju u regijama, obogaćujući turistički sektor novim proizvodima i poslovima koji se temelje na turizmu kulturne baštine. Promicanje različitosti ljudskih društava i kultura na specifičnom području ili u svijetu kao cjelini predstavlja zapravo i promicanje zajedničke kulturne baštine čovječanstva koja je mjerilo identiteta.

Sličnosti i različitosti u europskom kulturnom prostoru veliki su potencijal za razvoj baštinskih projekata koji među brojnim kategorijama atrakcija uključuju i one zasnovane na umrežavanju nekoliko destinacija sukladno zadanoj temi. Tako povezane destinacije mogu imati više ili manje izražene međusobne veze, no upravo je ta raznolikost ono što otvara čitav niz mogućnosti. Kada govorimo o putu onda često podrazumijevamo i neki cilj, ostvarenje neke nakane ili pak želje da na putu doživimo promjenu, da nam se otvore nove dimenzije spoznaje kako je to često bilo u prošlosti. Ono što se događa na putu koji ima neki cilj i svrhu jest promjena putnika, njegove slike svijeta, doživljaja i iskustva. Često su ta putovanja bila i inspiracije književnicima, a u novije vrijeme postaju poticaj turističkim djelatnicima da ponude iste rute upakirane sukladno potrebama turista.⁶⁸

Hrvatska ruta termalnih povijesnih gradova treba doprinijeti provedbi europske politike za održivi razvoj turizma, stimulirajući okruženje pogodno za inovacije u turističkom sektoru i

⁶⁸ Androić, M., Klarić, V., Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012, str. 5.

konkurentnost malih i srednjih poduzeća vezanih uz toplice i kulturu lječilišta. Cilj je umrežiti termalne gradove te njihove proizvode poput toplica pretvoriti u prepoznatljiv i privlačan novi turistički proizvod, koji će smanjiti sezonalnost i otvoriti putove k nepoznatim prostorima Europe, osiguravajući njihovu socijalnu, ekonomsku i kulturnu održivost. Tako osmišljena ruta hrvatskih termalnih gradova predstavlja izuzetno važan doprinos diferencijaciji ne samo hrvatske već i europske turističke ponude.

Gradovi koji su već uključeni u Europsku kulturnu rutu su povijesnih termalnih gradova su: Daruvar (Daruvarske toplice), Varaždinske toplice i Lipik. Tri nove lječilišne destinacije koje se predlažu kao dio hrvatske dionice Europske rute hrvatskih termalnih gradova su Istarske toplice, Terme Topusko i Stubičke toplice.

Daruvarske toplice, Varaždinske toplice i Lipik članice su Udruženja europskih povijesnih termalnih gradova (EHTTA-e), koji posjeduju iznimno vrijedno povijesno bogatstvo te termalnu ljekovitu vodu. Dio su europske kulturne rute povijesni termalni gradovi te se tako nalaze u društvu renomiranih europskih destinacija zdravstvenog turizma, kao Vichy, Evian, Baden-Baden, Karlove Vary.

Slika br. 8. Daruvarske toplice

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

Slika br. 9. Lipik

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

Slika 10. Varaždinske toplice

Izvor: European Historic Thermal Towns, <https://historicthermaltowns.eu/our-network/>

Kulturne rute Vijeća Europe potiču posjetitelje na putovanje kroz prostor i vrijeme kako bi razumjeli zajedničku i živuću kulturnu baštinu Europe. Sve rute u Programu certificirane su od strane Vijeća Europe te se ponovno ocjenjuju svakih nekoliko godina, kako bi se posjetiteljima osigurala određena razina kvalitete iskustva.

Certifikat „Kulturna ruta Vijeća Europe“ jamstvo je izvrsnosti. Znanstveni odbor EHTTA-e procjenjuje sve potencijalne članove Udruge i Rute prema strogim kriterijima, kako bi se osigurala njihova izvrsnost.

5.1. Daruvarske toplice

Pisani podaci o nalazištima termalne vode na današnjem području Daruvara potječu iz 2. st., iz doba Rimskog Carstva. Na ovom mjestu Rimljani su imali terme koje su nazvali *Aquae Bellissae* (jaka vrela). U to vrijeme imali su vruće, tople i hladne kupke te zasebne prostorije za masažu i saunu. Vjeruje se također da su *Aquae Balissae* posjetili rimski carevi. Rimljani su izgradili važan termalni kompleks koji je primao posjetitelje poput rimskih careva Hadrijana (117.-138.), Komoda (180.-192.) i Konstantina Velikog (305.-307.). Terme su bile posvećene božanstvima Dijani, Svilanu i Solu, u vjerovanju da su zaslužna za ljekovitost izvora.⁶⁹

Austrijska carica Marija Terezija, 1765. godine područje Daruvarskih toplica dala je grofu Antunu Jankoviću koji je dao sagraditi nove bazene i zgrade. U Daruvarskim toplicama se liječilo austrougarsko plemstvo. Na području toplica postoji nekoliko izvora termalne vode od 39 do 47 celzijevih stupnjeva. U kemijskom sastavu prevladavaju kalcij i magnezij te hidrogenkarbonati. Uz termalne izvore nalazi se i mineralno blato, koje se također koristi za liječenje.⁷⁰

U sklopu toplica se nalazi prekrasan Julijev park koji predstavlja jedan od najznačajnijih i najstarijih pejzažnih perivoja kontinentalne Hrvatske s iznimno bogatim biljnim fondom. Lječilišni perivoj ukupne je površine 9,5 hektara. Primjerci stabala stariji od 150 godina, cvjetni parteri, stilske karakteristike baroka te elementi engleskog pejzažnog stila, krase ovaj

⁶⁹ Daruvarske toplice, https://www.daruvarske-toplice.hr/hrvatski/naslovnica_1/, 01.09.2022.

⁷⁰ Ibid, 01.09.2022.

jedinstveni perivoj. Današnji izgled perivoja, koncepcijski i stilski, nije se mijenjao 150 godina, što mu daje neprocjenjivu povijesnu i hortikulturnu vrijednost.⁷¹

U kupališnom perivoju nalaze se povijesne zgrade vrijedne kulturno – spomeničke baštine iz 18., 19. i 20. stoljeća poput: Antunovih kupki, Ivanovih kupki, Švicarske vile, Vile Arcadia i Centralnog blatnog kupališta.

5.2. Varaždinske toplice

Varaždinske toplice smještene su između zelenih brežuljaka Hrvatskog Zagorja, s poviješću koja seže do starijega kamenog doba. Već u antičko vrijeme Varaždinske Toplice bile su poznate kao termalno kupalište *Aquae Iasae*, a o njihovom značaju govori i podatak da ih je u 4. stoljeću obnovio rimski car Konstantin.

Voda Varaždinskih Toplica je prema balneološkoj analizi mineralna kalcijeva – natrijeva – hidrokarbonatna – sulfatna, sumporna hiperterma 58°C. Upravo na tisućljetnoj tradiciji korištenja termalne sumporne vode i ljekovitih peloida iz prirodnog izvora temelji se čitav rad Specijalne bolnice za medicinsku rehabilitaciju Varaždinske Toplice.⁷²

Prva knjiga o Varaždinskim Toplicama, njihovoj termalnoj vodi i njezinoj ljekovitosti, objavljena je još 1709. godine. Knjigu je napisao dr. J. L. Payer na latinskom jeziku a, ujedno je i prvo balneološko djelo u Hrvatskoj.

Za napredak Varaždinskih Toplica mnogo se zalagao dr. Ivan Krstitelj Lalangue, pohrvaćeni Luksemburžanin, utemeljitelj stručne medicinske literature na hrvatskom jeziku. U svojoj knjizi o hrvatskim ljekovitim vodama, objavljenoj 1779. godine, termalnu vodu Varaždinskih Toplica po ljekovitosti uspoređuje s vodom Badena kraj Beča. Moderno kupališno lječilište u Varaždinskim Toplicama utemeljeno je 1820. godine, a već od 1838. godine zaposleni su stalni kupališni liječnici. Tisućljetna tradicija iznjedrila je današnji suvremeni rehabilitacijski centar s 923 kreveta raspoređena u pet međusobno povezanih objekata – «Stari grad», «Konstantinov

⁷¹ Daruvarske toplice, https://www.daruvarske-toplice.hr/hrvatski/naslovnica_1/, 01.09.2022.

⁷² Hrvatski muzej turizma, *Od blatne kupke do wellnessa: razvoj zdravstvenog turizma u Hrvatskoj*, Opatija, 2010., str. 14.

dom», «Lovrina kupelj», «Terme» i «Minerva». Tisućljetna tradicija, stručnost i kvaliteta pruženih usluga svrstali su toplice u sam vrh hrvatske fizikalne medicine i rehabilitacije.⁷³

5.3. Lipik

Toplice Lipik okružene su prirodnim izvorima ljekovite termalne vode i stoljetnim perivojem s bogatom poviješću. Višestoljetna tradicija u liječenju bazirana je, prije svega, na ljekovitim svojstvima vode koja ima stalnu temperaturu izvorišta od 62°C, a zbog svog kemijskog sastava ima izvanredne balneološke karakteristike.

Vjeruje se da su još stari Rimljani znali za blagodati lipičke termalne vode, no prvi pisani dokumenti datiraju iz 16. stoljeća. Lječilište u Lipiku se spominje već 1517. godine pod nazivom “Lipička vrela”. Prve analize vode provode se u 18. stoljeću te potvrđuju posebnost lipičke vode. U to doba grade se natkrivena kupališta i bazeni.⁷⁴

U 19. stoljeću počinje građenje prve bušotine, danas poznatog Grofovog vrela. Mineralna voda iz Grofovog vrela izvire iz dubine od gotovo 300 m i temperature od 60°C. Kao takva ima jake balneološke karakteristike po temperaturi, količini fluorida te sadržaju dominantnih iona: natrija, hidrogenkarbonata i klorida koji čine balneološku karakteristiku vode. Osim što se koristi kao kupka, lipička voda se zbog svoje ljekovitosti upotrebljava i za piće.⁷⁵

Danas su Toplice Lipik brend i sinonim za zdravstveni turizam na kontinentu Hrvatske. I dalje se razvijaju, koriste nastručniji kadar i novu opremu, obnavljaju i opremaju zgrade s novim sadržajima te šire ponudu. Imaju ljekovitu geotermalnu vodu koja je jedinstvena u Europi.

5.4. Terme Topusko

Terme Topusko nalaze se u Sisačko-moslavačkoj županiji i okružene su Orlovom šumom i Petrovom gorom. Ovo područje odavno je naseljeno zahvaljujući mnogobrojnim termalnim izvorima. Posebno su značajne tresetne kupke, poznate kao blatne kupke, koje postoje još samo u Češkoj. Po svojoj kvaliteti, termalna voda Topuskog treća je u Europi.

⁷³ Hrvatski muzej turizma, *Od blatne kupke do wellnessa: razvoj zdravstvenog turizma u Hrvatskoj*, Opatija, 2010., str. 14.

⁷⁴ Ibid, str. 20.

⁷⁵ ibid, 01.09.2022.

Povijest Topuskog započela je prije više od 3000 godina, kad su Japodi došli na prirodne izvore termalne vode. Rimljani su ostavili prepoznatljive tragove termi za ratnike i rimske osvajače. U 13. stoljeću kralj Andrija II gradi samostan i crkvu i daje ih Cistercitema. U parku Opatovina danas se mogu vidjeti ostaci te veličanstvene građevine - portal crkve Blažene Djevice Marije od Pohoda. 1826. profesor Michael Kunzits poslao je austrijskom caru Franji I pismo u kojem je opisao termalno lječilište Topusko. Godinu dana kasnije objavio je knjigu "Povijesno-topografski opis mineralnog kupališta Topusko". U sljedećih sto godina Topusko je postalo okupljalište velikaša i plemića, gdje su lordovi, generali, biskupi i ostali bogati gosti iz Francuske, Italije, Velike Britanije i Njemačke dolazili uživati u svježem zraku i ljekovitoj vodi.⁷⁶

Terme Topusko poznate su po svoja dva prekrasna parka: Engleski park te Park Opatovina. Engleski park zasađen je po uzoru na engleske parkove u vrijeme austrijskog cara Franje Josipa, koji je jednom prilikom bio na izletu u Topuskom sa članovima Austrijskog botaničkog društva. Botaničari su pomno razradili planove, odabrali vrste drveća, utvrdili staze te je nastao neobično lijep i bogat raslinjem park koji se koristi još i danas, gotovo dvjesto godina kasnije. U parku se nalaze dva stable Ginka Bilobe te muzički paviljon u kojem je austrijski vojni orkestar za nedjeljne šetnje svirao posjetiteljima parka.⁷⁷

Park Opatovina, koji nosi titulu najuređenijeg parka u kontinentalnoj Hrvatskoj planski je izgrađen 1818. Godine za vrijeme cara Franje I. Na ovom području početkom 13. stoljeća kralj Andrija II dao je sagraditi samostan s crkvom, tako da na čitavom području dominiraju ostaci gotičkog portal crkve Blažene Djevice Marije. Park obiluje rijetkim stablima, te predstavlja oazu opuštanja i mira u kojoj posjetitelji ljekovitih termi uživaju dok šetaju i odmaraju. U blizini lječilišta nalaze se brojne znamenitosti: srednjovjekovno arheološko nalazište, zatim lapidarij, kamena spomenica, turska kosa (svetište), Nikolino brdo, Sunčani sat, Sofijina kada i Topusko vrelo.

5.5. Stubičke Toplice

Stubičke Toplice mirna su oaza zdravlja i rehabilitacije s ljekovitim termalnim vrelima, koja su upotrebi još od rimskih vremena. Nalaze se na sjevernoj padini Medvednice, blizu Zagreba i poznate su kao mjesto zdravlja i lječilišnog turizma. Bogatstvo Stubičkih Toplica jest ljekovita

⁷⁶ Hrvatski muzej turizma, *Od blatne kupke do wellnessa: razvoj zdravstvenog turizma u Hrvatskoj*, Opatija, 2010., str. 17.

⁷⁷ *ibid*, str. 17.

termalna voda čija temperature na izvoru iznosi od 43 do 69,5 celzijevih stupnjeva. Ljekovitost termalnih izvora u Stubičkim Toplicama prepoznao je još u 19. stoljeću i biskup Maksimilijan Vrhovac. On je otkupio postojeće kupalište i izgradio novo, čime su Stubičke Toplice postale jako zdravstveno i turističko odredište.⁷⁸ Danas je ovo kupalište i lječilište ponajprije poznato po zdravstvenom turizmu i rehabilitaciji koje nudi Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Stubičke Toplice. Ona iskorištava sve blagodati ljekovite termalne vode, a u sklopu se nalaze i unutarnji bazeni te wellness sa saunama, prostorima za masažu i relaksaciju. Ljekovita termalna voda Stubičkih Toplica posebno je pogodna za liječenje reumatizma zglobova i mišića. Kvaliteta vode ocijenjena je kao 6. najkvalitetnija voda u Europi.

Prvi pisani trag o Stubičkim Toplicama nalazimo 1209. godine u povelji ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II. Izvore ljekovite vode u Stubičkim Toplicama prvi je opisao mađarski povjesničar Nikola Istváffy u 17. stoljeću. U 18. stoljeću Stubičke Toplice u vlasništvu su grofova Vojkffy - Vojković iz Donjeg Oroslavja. Godine 1776. grof K.Vojkffy gradi, pored samih izvora, krčmu - svratište (*lepu hižu zidanu*) i bazen za kupanje (*kropa prostranoga s kamenom čistom obdanoga*), što je početak budućeg lječilišta odnosno balneološke tradicije.⁷⁹ Značajno razdoblje u razvoju Stubičkih Toplica započinje 1806. godine, kada zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac kupuje obližnji dvorac Golubovec od obitelji Domjanić, a zatim i termalne izvore u Stubičkim toplicama od grofova Vojkffy - Vojković. Biskup Maksimilijan Vrhovac - veliki mecena hrvatske kulture i središnja ličnost u povijesti Stubičkih Toplica, do 1811. godine sustavno kupuje okolno zemljište, povećava posjed toplica i pretvara u veliki kompleks na kojem će se izgraditi suvremeno termalno lječilište.

Godine 1811. započinje izgradnja glavne kupališne zgrade - Maksimilijanove kupelji. Velika zgrada Maksimilijanove kupelji s baroknim motivima bila je vrlo velika investicija za svoje vrijeme i prvo uređeno termalno kupalište u Hrvatskoj koje, uz preinake, još danas djeluje. U perivoju, iza Maksimilijanove kupelji izgrađen je osmerokutni paviljon, parna - Dijanina kupelj. Na prozorima ove građevine primjenjeni su neogotički motivi, a šiljaste neogotičke lukove izveo je Vesteburg 1806. godine na obnovi dvorske kapele u obližnjem Golubovcu pa je to prva primjena neogotike kod nas. Treća građevina cijelog kupališno - lječilišnog kompleksa, klasicistička je kapela svete Katarine istog autora. Izgrađena je i posvećena 1814. godine. Važno je naglasiti da na kompleksu Stubičkih Toplica, isti autor, u istom vremenu, na

⁷⁸ Hrvatski muzej turizma, *Od blatne kupke do wellnessa: razvoj zdravstvenog turizma u Hrvatskoj*, Opatija, 2010., str. 9.

⁷⁹ *ibid*, str.9

tri objekta primjenjuje različite stilove (barokna tradicija, neogotika, klasicizam) što je najava slijeda i miješanja povijesnih stilova tijekom cijelog 19. stoljeća. Na poziv biskupa Maksimilijana Vrhovca u Stubičke Toplice dolaze najpoznatiji liječnici i kirurzi kako bi istražili i potvrdili ljekovitost i moguću zdravstvenu primjenu termalnih izvora.

Prva ilustrirana publikacija o Stubičkim Toplicama „Mineralna kupelj i lječilište Stubičke Toplice“, tiskana je 1914. godine kada je vlasnik lječilišta bio Levin barun Rauch. U publikaciji se govori kako su Toplice otvorene bile od svibnja do listopada te su osim medicinskih sadržaja gostima organizirani razni sadržaji za zabavu. Prvi svjetski rat prekinuo je djelatnost kupališta i lječilišta. Između dva rata grade se vanjski bazeni, ugostiteljski i drugi objekti. Stubičke Toplice postaju najpopularnije i najposjećenije izletišta u okolici Zagreba. U drugoj polovici 20. stoljeća dolazi do dogradnje lječilišta, kupališta i novog hotela.⁸⁰ Toplice danas nude različite ponude za posjetitelje kao što su jacuzzi u dnevnom boravku s ljekovitom vodom, *art chocolate performance*, ronjenje te vožnju helikopterom.

5.6. Istarske toplice

Istarske toplice, jedine istarske toplice, nalaze se u sjeverozapadnom dijelu Istre, blizu granice sa Slovenijom i Italijom. Iznad samih toplica uzdiže se 85 m visoka stijena ispod koje se nalazi izvor ljekovite vode Sv. Stjepan. Poznat je po visoko sumpornoj radioaktivnoj i toploj vodi punoj minerala, za koju je znanstveno dokazano da pospješuje liječenje reumatskih bolesti. Prirodna ljekovitost vode izdvaja Toplice od ostalih europskih termalnih izvora i svrstava ih među prva tri mjesta u Europi po kvaliteti i ljekovitosti vode. Izvor se koristio još u antičko doba, a u njegovoj blizini pronađeni su natpisi u kamenu te stari rimski novac. Prvu kompletnu analizu vode napravio je 1858. godine prof. dr. Hanner te su u to vrijeme Toplice bile poznate pod imenom Terme Santo Stefano, a u stručnim i znanstvenim krugovima preporučane su kao jedna od boljih voda u Austro – Ugarskoj Monarhiji.

Nakon drugog svjetskog rata, Istarske Toplice rade kao odjel za fizikalnu terapiju i medicinsku rehabilitaciju Medicinskog centra u Puli, a 1970. ulaze u sastav turističkog poduzeća Rivijera iz Poreča. Gradi se suvremeni objekt od 200 ležajeva, povećava terapijska ponuda te dolaze novi gosti iz Švicarske i Italije. Danas su Istarske Toplice u privatnom vlasništvu te imaju status

⁸⁰ Hrvatski muzej turizma, *Od blatne kupke do wellnessa: razvoj zdravstvenog turizma u Hrvatskoj*, Opatija, 2010., str. 9.

lječilišta u kojem se osim primjene prirodnih ljekovitih činitelja, vode i fanga, provode i sve ostale procedure fizikalne terapije pod stručnim specijalističkim nadzorom.⁸¹

Priključivanjem europskoj kulturnoj ruti, sve navedene lječilišne destinacije postaju članom prestižne međunarodne kulturne ali i turističke mreže, što će im zasigurno pružiti još veću vidljivost. Na taj način toplice će se pozicionirati na kulturnoj karti Europe i svijeta te predstavljati simbol kvalitete, izvrsnosti i važnosti lokaliteta. Navedene toplice imaju velik turistički potencijal koji se može iskoristiti u strateškom promišljanju njihove revitalizacije. Redovito obnavljanje zgrada, uređivanje parkova te umrežavanje različitih dionika (poput turističkih zajednica, privatnog sektora, malih i srednjih obrtnika) rezultirat će pozitivnim promjenama u razvoju destinacija, koje tako mogu postati jedinstveni spoj zdravlja, turizma, kulture, povijesti i kvalitete života. Svim navedenim toplicama zajedničko je da imaju bogatu povijest, da ih ljudi već tisućama godina posjećuju kako bi se lječili, uživali u miru i ljepoti prirodnih i kulturnih spomenika. Blagodati ljekovite termalne vode te terapijski krajolik uvijek će se koristiti za opuštanje uma, duha i tijela.

5.7. Istraživanje

U sklopu izrade ovog diplomskog rada provedeno je istraživanje stavova stručnjaka - predstavnika ključnih dionika. Istraživanje je provedeno kroz polustrukturirani upitnik sa četiri pitanja pretežno otvorenog tipa, koji je posebno sastavljan za dionike koji se bave kulturnim rutama ili su povezani s Europskom kulturnom rutom povijesnih termalnih gradova. Komunikacija s ispitanicima je ostvarena osobno, telefonski te mailom, odnosno pisanim putem. Predviđeni uzorak obuhvaćao je 11 stručnjaka, predstavnika europskih i hrvatskih nadležnih institucija i organizacija. Kontaktirani su Mario Crecente, predsjednik znanstvenog odbora Udruženja povijesnih termalnih gradova (EHTTA); Simona Zagrodnik, izvršna direktorica EHHTA-e; Catherine Lloyd, direktorica komunikacija EHHTA-e; g. Marcel Medak, direktor turističke zajednice bjelovarsko – bilogorske županije, Damir Lneniček, gradonačelnik grada Daruvara; Ivana Plažanin Vuković, direktorica turističke zajednice grada Daruvar; Dragica Ratković, gradonačelnica grada Varaždinske toplice; Lana Husnjak, direktorica turističke zajednice grada Varaždinske toplice, Vlasta Klarić, koja je sudjelovala u

⁸¹ Istarske toplice, <https://www.istarske-toplice.hr/>, preuzeto 01.09.2022.

razvoju i certificiranju ruta u Hrvatskoj te bila ekspertni član Savjetodavnog tijela za održivi turizam i baštinu UNWTO-a. a trenutno je zaposlena pri Ministarstvu turizma, Davoru Trupkoviću, voditelj Uprave za zaštitu kulturne baštine pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske te Tanja Horvatić, voditeljica službe za pokretnu, etnografsku i nematerijalnu kulturnu baštinu pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske.

Intervjui su realizirani s četvero stručnjaka: predsjednikom znanstvenog odbora EHTTA Mariom Crecente, stručnjakinjom za kulturne rute Ministarstva turizma i sporta Vlastom Klarić, direktorom TZ bjelovarsko-bilogorske županije Marcelom Medakom te direktoricom TZ Grada Daruvara Ivanom Plažanin Vuković. U nastavku su prikazani rezultati istraživanja kroz analizu odgovora ispitanika.

Prema odgovorima g. Maria Crecente daje se zaključiti da europske kulturne rute povijesnih termalnih gradova predstavljaju velik potencijal razvoja za zemlje koja se pridruži ruti. Njegova iskustva vežu se uz kulturnu rutu povijesnih termalnih gradova, gdje obavlja funkciju predsjednika znanstvenog odbora Udruženja povijesnih termalnih gradova (EHHTA), ali i uz sudjelovanje na ostalim rutama. Od svih ruta najviše ističe hodočasničke kulturne rute *Camino de Santiago* i *St. James*, koje su ostavile najjači utjecaj, kako na države kojima prolaze, na stanovništvo koje je bilo uključeno u rutu, tako i na njega samog kroz njegov posao kao arhitekta, privatnog savjetnika i profesora na sveučilištu. Mario Crecente navodi kako Ruta *Camino de Santiago* mijenja, revitalizira i obogaćuje općine kojima prolazi i stvara novi fenomen u odnosu između baštine i turizma.

Nadalje, članstvo u EHHTA-i može biti izuzetno korisno hrvatskim partnerima, ovisno u kojoj mjeri se žele uključiti. Temi se pristupa multidisciplinarno te se preporuča imati dionike iz različitih područja djelovanja kao što su: upravljanje baštinskim menadžmentom, upravljanje turističkim destinacijama, prirodnim resursima, kulturnim resursima i nematerijalnom baštinom, ali isto tako i utjecajem koji ruta ima na lokalno stanovništvo, postoji li nacionalni interes i kakva su međunarodna očekivanja.

Suradnju s hrvatskim termalnim gradovima Daruvarom, Lipikom i Varaždinskim toplicama Crecente ocijenjuje pozitivnom. Posebno ističe suradnju s termalnim gradom Daruvarom koji je u Udruženju povijesnih termalnih gradova već niz godina, za razliku od Lipika i Varaždinskih toplica koji su od nedavno u Udruženju. Ističe kako je Daruvar vrlo aktivan i uspješan kao član EHHTA te da strateški razvija različite aktivnosti i projekte. Pandemija je, navodi, malo usporila

sve projekte, ali u budućnosti od hrvatskih destinacija očekuje uspješan razvoj termalnih destinacija.

Različiti su načini na koje transnacionalna ruta povijesnih termalnih gradova može pomoći hrvatskim gradovima da se umreže i razvijaju programe zdravstvenog i wellbeing turizma, kao što su međunarodni kongres zdravstvenog turizma organiziran u suradnji sa Svjetskom turističkom organizacijom. Budući da je EHHTA aktivan partner, pomaže drugim članovima Udruženja da se uključe. Umrežavanje donosi svjetsku promociju kod različitih turoperatora. Nadalje, od aktivnosti tu su i Cafés of Europe koji pokušavaju uključiti lokalno stanovništvo i interesne skupine, a teme događanja su vezane uz upravljanje termalnim gradom. Mario Crecente savjetuje sa i Hrvatska predloži temu i organizira jedan takav događaj. Ostale aktivnosti kojima ruta može pomoći Hrvatskoj su: Dani europske termalne baštine, na kojima se analiziraju globalni utjecaji i trendovi zajedničke termalne baštine. Ove godine se održava u Poljskoj, a tema su termalni parkovi i vrtovi.

Prema odgovorima Marcela Medaka, njihova iskustva u umrežavanju kroz kulturne rute su izuzetno pozitivna. Ogledaju se kroz nekoliko aspekata, a to su: razmjena iskustava, upoznavanje s kulturnom baštinom drugih zemalja, upoznavanja s primjerima dobre prakse i stvaranje novih kontakata i poznanstava. Nadalje, g. Medak navodi kako su vlastita iskustva prenosili drugim destinacijama u Republici Hrvatskoj koji su potencijalni kandidati za članstvo u EHHTA-i, pa su, nakon evaluacije i apliciranja za članstvo, ove godine, osim Daruvara, članovi EHHTA-e postali Lipik i Varaždinske toplice. Osim njih, kako navodi g. Medak, drugi kandidati nisu ispunili sve kriterije kako bi postali članovi ove međunarodne organizacije. Što se tiče suradnje termalnih gradova u Hrvatskoj s EHHTA-om i Institutom za europske kulturne rute, Medak ističe kako je suradnja postojala i prije, a EHHTA je omogućila studijsko putovanje agenata za područje SAD-a i Kanade na području Hrvatske i Italije, budući da se kulturne rute smatraju komparativnom prednošću Europe u usporedbi sa drugim svjetskim turističkim tržištima. Upravo se to može vidjeti na primjeru EHHTA, koja koristi povijesno nasljeđe, arhitekturu, umjetnost koju povezuje termalna voda. Termalni gradovi su bili središta kulturnog, političkog i društvenog zbivanja u prošlosti, a danas ti gradovi ponovo dobivaju novu šansu i priliku za ponovni razvoj, navodi naš sugovornik. Nadalje, Marcel Medak ističe kako povezivanje hrvatskih termalnih gradova i njihovo stavljanje na međunarodnu kulturnu kartu Europe može pomoći u njihovoj promociji i vidljivosti. Osim toga, također pomaže u razmjeni iskustava i znanja kako bi se uspješnije razvijale destinacije. G. Medak je osobno, kroz

sudjelovanje u radu EHHTA-e, od 2011. godine, dobio puno ideja, koje su kasnije implementirane u razvoj destinacije grada Daruvara i Daruvarskih toplica.

Prema odgovorima Ivane Plažanin Vuković, biti članom europske kulturne rute izuzetno je važno, jer povezuje gradove koji njeguju tradiciju lječilišta. Suradnja s Europskom udrugom povijesnih termalnih gradova potiče još bolju suradnju s ostalim lječilišnim gradovima na razini Europe. Također, kako navodi direktorica TZ Daurvara, iz primjera dobrih praksi se uči kako valorizirati zaštićene kulturno-povijesne spomenike na održiv način. Europska udruženja nas uče kako kulturno-povijesnom spomeniku dati turističku funkciju, budući da kulturna baština danas privlači sve veći broj ljudi. Putem Udruge povijesnih termalnih gradova ostvaruje se puno veća vidljivost grada Daruvara i Daruvarskih toplica na međunarodnom tržištu, budući da se koriste zajednički kanali promocije. Plažanin Vuković ističe kako se intenzivnija suradnja s gradovima Varaždinske Toplice i Lipik, koji su se pridružili europskoj ruti tek ove godine, tek očekuje. Što se tiče načina na koji ruta povijesnih termalnih gradova može pomoći hrvatskim gradovima da se umreže i razvijaju programe zdravstvenog turizma te na taj način pomognu u održivom razvoju lokalnih zajednica, gđa Plažanin Vuković navodi kako Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova promovira one gradove iz Hrvatske koji su dio Europske rute povijesnih termalnih gradova te ne promovira ostale termalne gradove koji nisu dio Udruženja. Da bi termalni grad postao dio EHHTA-e, potrebno je zadovoljiti niz kriterija koje propisuje Udruženje. Umrežavanje istih i kreiranje zajedničkih programa na temu zdravstvenog i wellbeing turizma ovisi o gradovima, stoga tek kad se termalne destinacije odluče povezati, kreirati zajedničke programe i pakete te kad izaberu pouzdanog partnera koji bi ih marketinški plasirao na tržištu, nastupa Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova koja iste promovira, zaključuje naša sugovornica.

Prema odgovorima Vlaste Klarić, stručnjakinje za kulturne rute iz Ministarstva turizma daje se zaključiti da Hrvatska ima bogatu termalnu baštinu te da može biti vrlo uspješna u razvoju održivih termalnih destinacija, ukoliko se priključi Europskoj kulturnoj ruti povijesnih termalnih gradova te postane članicom Udruženja povijesnih termalnih gradova. Prva inicijativa za pokretanje Zajednice kulturnog turizma potekla je od Vijeća hotelijera HGK-Komore Zagreb, 2000. godine, u suradnji s Hrvatskim muzejskim društvom (HMD). 2004. g. godine gđa Klarić je osnovala s g. Želimirom Laszlom Sekciju kulturnog turizma HMD-a, a 2005. godine pokrenula je osnivanje interdisciplinarnog tijela Zajednice kulturnog turizma. Kao tajnik Zajednice kulturnog turizma HGK (ZKTH) pokrenula je suradnju s Vijećem Europe i

Europskim institutom kulturnih ruta 2006. godine, uz redovite edukacije za zainteresirane članice ZKTH. Gđa Klarić navodi kako su pozivali i međunarodne predavače, s kojima su intenzivno surađivali te je slijedom toga 2011. godine pozvana na kongres International Congress on Thermal Tourism, gdje je održala prvu prezentaciju na tu temu promovirajući hrvatske termalne resurse. Na kongresu su bili predstavnici sajma Termatalia, koji su pozvali Hrvatsku da nastupi besplatno na sajmu s istom prezentacijom, ponudili štand i izlaganje za hrvatske lječilišne gradove. Kroz ZKTH pozvana su termalna lječilišta da se besplatno promoviraju na štandu na sajmu. Od 18 toplica u Hrvatskoj, odazvao se samo grad Daruvar kojeg je predstavljao tadašnji direktor toplica g. Marcel Medak. Predstavnici EHHTA-e bili su oduševljeni hrvatskim resursima te su na Danima hrvatskog turizma predložili da se Daruvar priključi europskoj kulturnoj ruti povijesni termalni gradovi. Gđa Klarić ističe kako su kriteriji priključivanja jako strogi te se zahtijevaju hotelski sadržaji s 4 ili 5 zvjezdica. Budući da je grad Daruvar imao hotelske sadržaje s 3 zvjezdice, Daruvar je morao obećati kako će u određenom razdoblju investirati u razvoj hotela viših kategorija. Nadalje, što se tiče promocije, Vlasta Klarić ističe kako članstvo u takvoj ruti i Udruženju donosi neprestano pojavljivanje na međunarodnoj razini, kontakte sa svjetskim organizacijama i institucijama, potiče se interes šire javnosti te se privlače turisti visokoplatežne moći. Od suradnje s termalnim gradovima u Hrvatskoj ističe Daruvar kojeg je tada predvodio direktor toplica g. Marcel Medak, koji je poticao održivi razvoj toplica na način da se valorizira bogata kulturna i povijesna termalna baština. Nadalje, hrvatske termalne destinacije imaju velike mogućnosti za razvoj programa zdravstvenog i wellbeing turizma ukoliko se priključe transnacionalnoj ruti povijesnih termalnih gradova, no mora postojati volja dionika koji su uključeni u rutu. Gđa Klarić navodi kako je od velikog značaja inicijativa i zainteresiranost dionika pristupanja ruti, kao i upoznavanje ljudi s temom i s načinom rada Instituta za Kulturne rute.

Prema dobivenim odgovorima stručnjaka daje se zaključiti kako Hrvatska raspolaže s bogatom kulturnom i termalnom povijesnom baštinom te da pravilnim upravljanjem lječilišnim destinacijama Hrvatska može dospjeti u sam vrh svjetske kulturne baštine Hrvatska može realizirati izniman potencijal razvoja zdravstvenog turizma. Europski primjeri dobre prakse pokazuju kako održivi razvoj lječilišnih gradova uključuje očuvanje njihove kulturne baštine te širi svijest i promišlja politike vezane uz termalnu baštinu. Održivi urbani razvoj, koji podrazumijeva očuvanje arhitektonske i umjetničke baštine lječilišta, doprinosi i razvoju turističkog proizvoda koji stvara ekonomske koristi za sama lječilišta.

5.8. Prijedlog kulturne rute

Na temelju istraživanja provedenog u sklopu izrade diplomskog rada osmišljena je nova kulturna ruta, odnosno potencijalna hrvatska dionica Europske kulturne rute termalnih gradova. Kulturna ruta vezana uz temu povijesnih termalnih gradova uključuje posjet lječilišnim destinacijama, a to su: Istarske toplice, Terme Topusko, toplice Lipik, Daruvarske toplice, Stubičke Toplice i Varaždinske Toplice, koje promiču zdravstvenu i lječilišnu kulturu življenja. Ova lječilišta su odabrana, jer prema provedenom istraživanju posjeduju najkvalitetniju termalnu vodu. Za svaku destinaciju predloženo je nekoliko dodatnih i popratnih aktivnosti, kako bi posjetitelj mogao boraviti više dana ili samo jedan dan.

Slika 11. Karta Hrvatske (Kulturna ruta povijesnih termalnih gradova Hrvatske)

Izvor: <https://commons.wikimedia.org>, 01.09.2022., izrada autorice

U Istarskim toplicama posjetitelj bi bio smješten u objektu „Sv. Stjepan“, koji se nalazi u sklopu resorta Istarskih toplica te je udaljen 150 metara od glavnog kompleksa, ili u objektu Mirna koji čini glavni dio resorta Istarskih toplica. Od aktivnosti posjetitelj može izabrati: biciklizam, paraglajding, slobodno penjanje, lov na tartufe, vinske ture, posjet destileriji Aura, vožnju quadom. Od wellness usluga u Istarskim toplicama uključene su masaže, saune i fitness, joga te radionice aromakozmetike.

U termama Topusko posjetitelji bi bili smješteni u hotelu Toplice Topusko koji nudi pet vanjskih i jedan unutarnji bazen s termalnom vodom. Od aktivnosti nudi se: kuglanje, tenis, biciklizam, odbojka na pijesku, boćanje i mini golf. Što se tiče gastronomske ponude, nude se specijaliteti ovog podneblja poput sira i vrhnja, knedli sa šljivama te razna jela s gljivama. Od kulturnih znamenitosti posjetitelji mogu razgledati: srednjovjekovno arheološko nalazište, Lapidarij, Engleski park, Park Opatovina, Nikolino brdo, sunčani sat, Sofijinu kadu te Topusko vrelo.

U toplicama Lipik posjetitelji bi bili smješteni u moderno uređenim apartmanima visoke kategorije, Ankin dvor. Aktivnosti koje se nude na ruti u sklopu Toplica Lipik, jesu: biciklizam, jahanje, upoznavanje s lipicancem (lipicanac-čovjekov prijatelj), plivanje, planinarenje te vožnja fijakerom. Od znamenitosti posjetitelji mogu razgledati: lipički perivoj, Jelkinu stazu, Jelkin brijeg, *Wandelban*, *Kursalon* te crkveni toranj.

U Daruvarskim toplicama posjetitelj bi bio smješten u lječilišnom hotelu Termal ili depadansi Arcadia. Smještajni objekti Daruvarskih toplica nalaze se u najljepšem dijelu povijesnog pejzažnog perivoja, na samo nekoliko minuta hoda do samog centra grada Daruvara. Okružuje ih Julijev park, jedan od najstarijih parkova u Hrvatskoj, povijesne građevine, kaptirani izvori termalne vode, dječje igralište, Rimska park šuma te brojne uređene šetnice i jezero. Osim bazena i fitnesa, od ostalih rekreacijskih sadržaja, posjetitelj može izabrati sljedeće aktivnosti: nordijsko hodanje, tenis, mini golf, odbojku na pijesku, biciklizam, planinarenje, jahanje, obilazak povijesno-kulturnih znamenitosti Daruvara uz pratnju vodiča. Što se tiče ugostiteljske ponude, u Daruvarskim toplicama posjetitelj može uživati u specijalitetima autohtone i češke kuhinje, restoranu Taverna lječilišnog hotela Termal i restoranu Terasa, koji drže vodeće mjesto u gastronomskoj ponudi tog kraja. Jedinstveni ambijenti restorana idealno su mjesto za ugodno druženje uz domaće specijalitete, tradicionalna jela i vrhunsku vino.

U Stubičkim toplicama posjetitelj bi bio smješten u Wellness hotelu Villa Magdalena, u apartmanu koji ima *whirlpool* s termalnom vodom. Od pridruženih sadržaja u Stubičkim toplicama, u sklopu rute organizirane su sljedeće aktivnosti: posjet Muzeju seljačkih buna, posjet dvorcu Trakošćan te posjet dvorcu Veliki Tabor. Od aktivnosti nudi se: ronjenje u Zagorju, Art chocolate performance, vožnja helikopterom te ayurvedski wellness dan.

Varaždinske Toplice su najstarije termalne destinacije u Hrvatskoj, koje u svom središtu čuvaju i jedan od najznačajnijih kontinentalnih arheoloških kompleksa, iskopine rimskog termalnog kupališta. Što se tiče smještajnih kapaciteta, u sklopu rute uključene bi bile Varaždinske kuće za odmor koje su dio projekta „Kuće za odmor s pričom,, i za cilj imaju razvoj turističke ponude na ruralnom području. Na taj način posjetitelj otkriva prirodu, običaje, ljude te uživa u izvornim jelima, mirisima i neposrednom kontaktu s domaćinima. Aktivnosti koje se nude na ruti u sklopu Varaždinskih toplica su: biciklizam, rafting na rijeci, paragliding, planinarenje, lov i ribolov.

U cilju osmišljavanja rute definirani su uslužni sadržaji te je tako osmišljena gastronomska ponuda u svakoj destinaciji. Ona se temelji na lokalnim sezonskim i svježim namirnicama. Gastronomska kvaliteta i raznolikost Hrvatske nedovoljno su poznate pa se kroz rutu dodatno promovira.

Šest termalnih destinacija izabrano je na način da se u svakoj organizira festival koji promovira zajedničku kulturnu termalnu baštinu. U organizaciju festivala su uključeni umjetnici, književnici, filozofi, glazbenici i znanstvenici, kako bi program događanja bio što raznovrsniji. Također se organiziraju razna predavanja i okrugli stolovi, a tema promišlja budućnost razvoja povijesnih termalnih gradova. Tiskana bi bila kratka brošura koja bi predstavljala zajednički vizualni identitet povijesnih termalnih gradova. Također postojala bi web-stranica i mobilna aplikacija kulturne rute, putem koje bi posjetitelj mogao pronaći program događanja te rezervirati *tailor-made* izrađene pakete, ovisno o interesima posjetitelja. Duljina putovanja ovisila bi također o individualnoj potrebi svakog posjetitelja.

U nastavku slijedi primjer programa festivala na ruti:

1. Istarske toplice, 13. lipnja 2023. godine, Tema festivala: Terapeutski krajolici
2. Terme Topusko, 14. lipnja 2023. godine, Tema festivala: Termalni izvori i parkovi
3. Stubičke toplice, 15. lipnja 2023. godine, Tema festivala: Povijesna literatura u lječilišnim gradovima

4. Lipik, 16. lipnja, 2023. godine, *Tema festivala: Lječilišni gradovi kao inspiracija slikarstvu*
5. Varaždinske toplice, 17. lipnja, 2023. godine, *Tema festivala: Lječilišni gradovi kao mjesta za glazbenu inspiraciju*
6. Daruvarske toplice, 18. lipnja, 2023. godine, *Tema festivala: Filmski festival*

Prema različitim interesnim skupinama turista nudili bi se i različiti paketi, pa su tako osmišljeni: *Health & Wellbeing, Active Spa, Eat Well Live Well, Ancient Spas.*

Health & Wellbeing paket u Istarskim toplicama

Paket obuhvaća dva noćenja s uključenim doručkom u superior sobi te neograničeno korištenje bazena i fitnessa, parcijalnu ručnu masažu, tretman lica s voćnom maskom i termalnom vodom, jednu podvodnu masažu te korištenje saune.

Cijena 240,00 € po osobi

Active Spa u Daruvarskim Toplicama

Paket obuhvaća dva noćenja s uključenim doručkom. Osim hot stone masaže, također obuhvaća planinarenje, piknik u prirodi, degustaciju vina te jahanje. Također obuhvaća neograničeno korištenje bazena, fitnessa i saune.

Cijena: 200,00 € po osobi

Eat Well Live Well u Stubičkim Toplicama

Paket obuhvaća dva noćenja s uključenim doručkom u superior sobi te anti-stress masažu, savjetovanje s nutricionistom u izradi jelovnika koji se temelji na zdravim, lokalnim i sezonskim namirnicama.

Cijena: 220,00 € po osobi

Paket Ancient Spas u Lipiku

Paket obuhvaća dva noćenja s uključenim doručkom u superior sobi, aroma masažu te hot stone masažu, uz kupanje u jacuzziu s termomineralnom vodom.

Cijena: 220,00 € po osobi

Cilj ovog diplomskog rada bio je ukazati na važnu ulogu hrvatskih i europskih lječilišnih destinacija i na njihov izrazit razvojni potencijal u aktualnom globalnom kontekstu. Strateški razvoj, ulaganje i investiranje u lječilišnu infrastrukturu, unapređenje kvalitete smještaja i ponude rekreativnih aktivnosti, uređivanje parkova i vrtova koji ih okružuju, jamče trajni uspjeh lječilišnog grada. Organiziranje festivala, raznih događanja, brojnih umjetničkih i kreativnih aktivnosti te uživanje u blagodatima termalnih voda predstavlja iskustvo zbog kojeg će se turisti vraćati. Osmišljavanjem termalnih ruta i revitalizacijom zapuštene lječilišne baštine i hrvatske termalne destinacije mogu postati svjetski poznata odredišta i izvor ponosa lokalne zajednice.

ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje potvrdilo je polaznu hipotezu, da transnacionalna europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova može pomoći hrvatskim lječilišnim destinacijama da razvijaju programe zdravstvenog i wellness turizma, što bi pomoglo i održivom razvoju lokalnih zajednica. U tom procesu međunarodnog umrežavanja zasigurno bi pomogla i predložena nova hrvatska dionica Europske kulturne rute povijesnih termalnih gradova, koja bi uključila najpoznatije hrvatske lječilišne destinacije. Kroz predloženi model transnacionalne valorizacije zajedničke europske lječilišne baštine ostvareni su i svrha i cilj istraživanja, istražena je i predstavljena bogata kulturna i povijesna baština europskih i hrvatskih lječilišta. Analizom europskih modela dobre prakse predstavljene su prednosti međunarodnog umrežavanja, a razvojni potencijal naših lječilišta elaboriran je upravo kroz transnacionalne modele valorizacije, poput Europske rute povijesnih termalnih gradova.

Kulturne rute u svom djelovanju podržavaju temeljna načela Vijeća Europe, kao što su: ljudska prava, demokracija, kulturna raznolikost te interkulturni dijalog. Svaka ruta predstavlja europske vrijednosti koje su zajedničke najmanje trima državama, a kao rezultat rada i istraživanja znanstvenog multidisciplinarnog tima stručnjaka, oslikavanjem europske memorije, povijesti, baštine i identiteta, doprinosi interpretaciji raznolikosti suvremene Europe. U ovom diplomatskom radu predstavljeni su povijesni lječilišni gradovi koji su odigrali važnu ulogu u razvoju europskog društva, povijesti, kulture, zdravstva i turizma. Uspostavili su prve javne zdravstvene politike u težnji za stvaranjem boljeg i kvalitetnijeg načina življenja. Ta uloga je bila prisutna tijekom čitave europske povijesti i nastavlja se do danas. Razvoj prestižnih hotela i bogata ponuda rekreativnih aktivnosti, od prvih kockarnica i kazališta u kojima se prikazuju mjuzikli, do natkrivenih šetališta i uređenih vrtova namijenjenih za zabavu otmjenih turista, zajamčili su trajni uspjeh europskih lječilišnih gradova.

Tradicija lječilišnih gradova danas je izuzetno važna, osobito uzmemo li u obzir postpandemijski naglasak na mentalnom i fizičkom zdravlju i dobrobiti. Odgovor lječilišnih gradova na ovaj izazov u prošlosti je stvorio izniman urbani krajolik, koji je danas u 21. stoljeću jednako relevantan kao što je bio i u prošlosti. Hrvatska lječilišta posjeduju iznimno vrijedno povijesno bogatstvo i termalnu ljekovitu vodu te su zbog svoje bogate kulturne baštine prepoznata kao renomirane europske destinacije zdravstvenog turizma. Strategija njihovog razvoja mora se vezati uz promišljanje razvojnih potencijala na održiv i odgovoran način. Hrvatska lječilišta predstavljaju povijesna, kulturna, zdravstvena i wellness odredišta, ali se moraju međunarodno umrežavati kako bi bili vidljivija i prepoznatljivija na međunarodnom

tržištu. Daruvar, Varaždinske toplice i Lipik primjeri su dobre prakse u Hrvatskoj. Kao članovi Europske kulturne rute povijesnih termalnih gradova spadaju u sam vrh svjetske termalne, arheološke i kulturne baštine te zdravstvenog turizma. Transnacionalna ruta povijesnih termalnih gradova pomaže gradovima da se umreže i razvijaju programe zdravstvenog i wellbeing turizma te na taj način pomažu u održivom razvoju lokalnih zajednica.

Hrvatska je prepoznata kao destinacija bogatog kulturnog naslijeđa, kojom prolazi i 11 kulturnih ruta Vijeća Europe. Putem različitih tema program Europskih kulturnih ruta podiže svijest o zajedničkoj europskoj kulturi, dok uključivanjem lokalnih dionika omogućuje samoodrživost i stvara kulturni kapital.

Hrvatska ruta povijesnih termalnih gradova treba doprinijeti provedbi europske politike za održivi razvoj turizma, stimulirajući okruženje pogodno za inovacije u turističkom sektoru i konkurentnost malih i srednjih poduzeća vezanih uz lječilišta i njihovu kulturu. Cilj je umrežiti termalne gradove te njihove proizvode poput lječilišta pretvoriti u prepoznatljiv i privlačan novi turistički proizvod koji će smanjiti sezonalnost i otvoriti putove k nepoznatim prostorima Europe, osiguravajući njihovu socijalnu, ekonomsku i kulturnu održivost. Tako osmišljena ruta hrvatskih termalnih gradova predstavlja izuzetno važan doprinos diferencijaciji ne samo Hrvatske već i europske turističke ponude.

POPIS LITERATURE

Androić, M., Klarić, V., *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*, Ministarstvo Republike Hrvatske, Udruga Lujzijana, Delnice, 2012.

Antolović, J., *Očuvajmo kulturnu baštinu*, Ministarstvo culture Republike Hrvatske, Art Design, Zagreb, 2006.

Botton de A., *Umijeće putovanja*, SysPrint, Zagreb, 2005.

Council of Europe, *Cultural Routes Management: from theory to practice*, Council of Europe, 2015.

Council of Europe, *Cultural routes of the Council of Europe*, 2019.

Council of Europe, *Cultural routes of the Council of Europe, Booklet for cultural routes*, 2020.

Council of Europe, *Cultural routes of the Council of Europe, Booklet for travellers*, 2020.

Council of Europe, *Cultural European routes – Transferring experiences*, sharing solutions, CERTRESS project, 2014

Council of Europe, *Economic impact of the Cultural Routes of the Council of Europe in the EU macro-regions*, Council of Europe, 2020

Council of Europe, *Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness*, Council of Europe, 2011.

Council of Europe, *Promotion of cultural tourism as a factor of development of the regions, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe*, 2005

Council of Europe, *Tool kit for designing, planning and implementing a cultural route*, Interreg Transnational Cooperation Project Certress, 2015

Dadić, M., *Istraživanje kulturnog turizma*, Redak, Split, 2014.

Dujmović, M., *Kultura turizma*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2014.

European Institute of Cultural routes, *Cultural Routes of the Council of Europe Programme*, 2021.

Hrvatski muzej turizma, *Od blatne kupke do wellnessa: razvoj zdravstvenog turizma u Hrvatskoj*, Opatija, 2010.

Institut za turizam, *Akcijski plan razvoja kulturnog turizma*, Zagreb, 2015.

Institut za turizam, *Istraživanje TOMAS zdravstveni turizam 2018.*, Zagreb, 2018.

Jelinčić, D. A., Gulišija D., Bekić, J., (2010.): *Kultura, turizam, interkulturalizam*, Meandarmedia, Zagreb

Jelinčić, D.,A., *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar Zagreb., 2009.

Kušen, E., (2002.): *Turistička atrakcijska osnova*, Institut za turizam, znanstvena edicija instituta za turizam, Zagreb

Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine: *Kulturne rute Vijeća Europe*, 2021, Zagreb

UNWTO., *Global Report on Cultural Routes and Itineraries.*, (2015.), UNWTO

Urošević N., Afrić Rakitovac,K., *Models of valorisations of cultural heritage in sustainable tourism*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2007.

Vukonić B., *Turizam – budućnost mnogih iluzija*, Visoka škola Utilus, Plejada, Zagreb, 2010.

Internetske stranice

Council of Europe, <https://www.coe.int>, preuzeto 15.08.2022.

Daruvarske toplice, <https://www.daruvarske-toplice.hr/>, preuzeto 01.09.2022.

EHHTA, <https://historicthermaltowns.eu/>, preuzeto 01.08.2022.

European Commission, www.ec.europa.eu, preuzeto 01.08.2022.

European Institut For Cultural Routes, <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/european-institute-of-cultural-routes>, preuzeto 12.08.2022.

Great Spa Towns, <https://www.greatspatownsofeurope.eu/>, preuzeto 15.08.2022.

Istarske toplice, <https://www.istarske-toplice.hr/>, preuzeto 01.09.2022.

Ministarstvo kulture RH, <https://www.min-kulture.hr>, preuzeto 01.09.2022.

Stubičke toplice, <https://www.stubicketoplice.hr/>, preuzeto 01.09.2022.

The European Spa, <https://www.theeuropeanspa.eu/>, preuzeto 20.08.2022.

Toplice Topusko, <http://www.topterme.hr/>, preuzeto 01.09.2022.

Varaždinske toplice, <https://www.minerva.hr/>, preuzeto 01.09.2022.

Visit Europe, <https://visiteurope.com>, preuzeto 15.08.2022.

POPIS SLIKA

Slika br. 1. Acqui Terme, Italija	35
Slika br. 2. Bath, Velika Italija	36
Slika br. 3. Ourense, Španjolska	36
Slika br. 4. Salsomaggiore, Italija	37
Slika br. 5. Spa, Belgija	37
Slika br. 6. Vichy, Francuska	37
Slika br. 7. Karta mreže članica EHHTA-e	38
Slika br. 8. Daruvarske toplice	47
Slika br. 9. Lipik	48
Slika br. 10. Varaždinske toplice.....	48
Slika br. 11. Karta Hrvatske (Kulturna ruta termalnih gradova Hrvatske).....	61

POPIS TABLICA

Tablica 1. Potencijalni partneri koji mogu biti uključeni u realizaciju kulturne rute	28
Tablica 2 Zaustavne točke / Kulturni sadržaji na ruti – materijalna i nematerijalna baština ..	31
Tablica 3 Zaustavne točke / Strukturalni sadržaji na ruti	31
Tablica 4 Zaustavne točke / Uslužni sadržaji	32

PRILOZI

Prilog 1. Intervju s g. Mariom Crecente, predsjednikom znanstvenog odbora EHHTA-e

1. What are your experiences related to the international networking through the Route of Thermal Cities; how can participating in the Cultural Route of the Council of Europe enrich to thinking about the sustainable development of your destination?

Well, I'm mostly affected by the cultural route of historical thermal towns, where I am personally involved as president of the Scientific Committee of EHHTA, European Historic Thermal Town Association, but also with other routes that involved my land but also my professional activity. From all of that Camino de Santiago, the way of Saint James it's the most important, for its impact on the land, an population involved, an also in my job, as architect and private consultant, and as professor in the university. The Camino de Santiago changes and enrich, usually, the municipalities they cross in my region, and create a new phenomenon of relation between heritage and Tourism.

2. How can your experiences in promoting European thermal cities as historical, cultural, health and wellness destinations enrich Croatian partners?

I think the experiences of EHHTA, could be very useful for our Croatian partners, the question is about the different scales of the cities, and the different aspects of heritage management and tourism development involved, from natural resources, cultural assets and intangible values, but also the touristic impact in the local people, the national demand and the international expectatives.

3. How do you evaluate the cooperation with thermal cities in Croatia that have joined the EHHTA and the European route of thermal cities (Daruvar, Lipik, Varaždinske toplice), what are the further plans and possibilities for Croatian thermal destinations?

They have different level of involvement as there are in the association from different years. Daruvar are with us from years ago, and Lipik and Varazdinske, recently years. With Daruvar and with its representatives developed different level of actions and projects, as they was very

active in the association, and a general assembly was proposed by was canceled by the Covid impact. We expect to do it in the next years.

4. How can the transnational route of historical thermal cities motivate Croatian cities to network and develop health and wellness tourism so they can help to the local communities in their sustainable development?

There are different types of actions form EHHTA association that could motivate that. For example: these days we are on the vicinity of an international congress in thermal tourism with United Nation World Tourism Organization, and its Affiliate Members, as ehhta is an active partner of it, helping the corationa members or others to involve. Conected with that an action of promotion with overseas touroperators will be developed. These are only two concrete and actual projects that couldmotivate Croatian towns. But looking aroun our annual calendar of activites, cafes of Europe try to involve local people and interested groups on the specifical qustions that affect the managemnt of a thermal town, Croatia coul propose one. Other annual event are the European Thermal Heritage Day, where we analise global aspects and trends of our common thermal heritage, these year will be in Ladek Zdroj Polan about Thermal parks and gardens.

Prilog 2. Intervju s g. Marcelom Medakom, direktorom Turističke zajednice Bjelovarsko-bilogorske županije

1. Kakva su Vaša iskustva vezana za međunarodno umrežavanje kroz Rutu termalnih gradova; na koji je način sudjelovanje u u Kulturnoj ruti Vijeća Europe pomoglo u promišljanju održivog razvoja Vaše destinacije?

Naša iskustva u umrežavanju kroz kulturne rute su izuzetno pozitivna. Ogladaju kroz nekoliko aspekata: razmjena iskustava, upoznavanje sa kulturnom baštinom drugih zemalja, upoznavanje sa primjerima dobre prakse i stvaranje novih kontakata i poznanstava. Svakako kroz navedene aspekte pomoglo nam je u prilagodbi postojećih resursa našim uvjetima u destinaciji.

2. Na koji način promocija europskih termalnih gradova kao povijesnih, kulturnih, zdravstvenih i wellness odredišta mogu pomoći hrvatskim partnerima?

Naša iskustva smo prenosili drugim destinacijama u RH koji su potencijalni kandidati za članstvo u npr. EHTTA-i, tako da nakon evaluacije i apliciranja za članstvo ove godine osim Daruvara članovi EHTTA su postali Lipik i Varaždinske toplice. Osim njih neki drugi kandidati nažalost nisu ispunili sve kriterije kako bi postali članovi ove međunarodne asocijacije.

3. Kako ocjenjujete suradnju termalnih gradova u Hrvatskoj (Daruvar, Lipik, Varaždinske toplice) s EHTTA-om i Institutom za europske kulturne rute, koji su daljnji planovi i mogućnosti za hrvatske termalne destinacije?

Što se tiče naše suradnje na području RH ona je postojala i prije, a sada upravo smo dogovorili preko EHTTA studijsko putovanja agenata za područje SAD-a i Kanade za područje Hrvatske i Italije. Naime kulturne rute se smatraju komparativnom prednošću Europe u usporedbi sa drugim svjetskim turističkim tržištima. Upravo se to može vidjeti na primjeru EHTTA koja koristi povijesno nasljeđe, arhitekturu, umjetnost koju povezuje termalna voda. Upravo ti termalni gradovi su bili središta kulturnog, političkog i društvenog zbivanja u prošlosti. Danas ti gradovi ponovo dobivaju novu šansu i priliku za ponovni razvoj.

4. Na koji način transnacionalna ruta povijesnih termalnih gradova može pomoći hrvatskim gradovima da se umreže i razvijaju programe zdravstvenog i wellbeing turizma te na taj način pomognu u održivom razvoju lokalnih zajednica?

Povezivanje naših termalnih gradova i njihovo stavljanje na međunarodnu kulturnu kartu Europe sigurno može prije svega pomoći im u promociji i vidljivosti. Osim tog marketinškog dijela može im pomoći u razmjeni iskustava i znanja kako bi mogli lakše i pametnije razvijati svoje destinacije. Ja osobno sam kroz sudjelovanje u radu EHTTA od 2011 godine dobio puno ideja koje smo kasnije implementirali u buduće planove razvoja destinacije grada Daruvara i Daruvarskih toplica.

Prilog 3. Intervju s gđom Ivanom Plažanin Vuković, direktoricom turističke zajednice grada Daruvara

1. Kakva su Vaša iskustva vezana za međunarodno umrežavanje kroz Rutu termalnih gradova; na koji je način sudjelovanje u Kulturnoj ruti Vijeća Europe pomoglo u promišljanju održivog razvoja Vaše destinacije?

Biti član ovakve organizacije na razini Europske unije je iznimno bitno za našu destinaciju jer povezuje sve gradove koji njeguju tradiciju lječilišta dugi niz godina, a kroz rad i sudjelovanje u aktivnostima Asocijacije zasigurno potiče još bolju suradnju s ostalim lječilišnim gradovima na razini Europe. Mnoge članice Asocijacije nam daju dobre primjere prakse ponajviše u dijelu obnove i stavljanja u turističku funkciju zaštićene kulturno povijesne objekte koji u današnje vrijeme predstavljaju i atrakcije koje privlače sve veći broj ljudi u njihove destinacije, ali su i turistički valorizirane na održiv način.

2. Na koji način Vaša iskustva u promociji europskih termalnih gradova kao povijesnih, kulturnih, zdravstvenih i wellness odredišta mogu pomoći hrvatskim partnerima?

Promocija kako zdravstvenih i wellness usluga pa tako i kulturnih atributa termalne destinacije na europskoj razini putem Udruge povijesnih termalnih gradova (EHHTA) i Europske rute povijesnih termalnih gradova svakako mogu pomoći svakoj članici unutar Asocijacije. Dosadašnjom suradnjom koju smo imali, i koju imamo, putem raznih promo kanala Asocijacije povećava se vidljivost našega grada, ali i Daruvarskih toplica.

3. Kako ocjenjujete suradnju s termalnim gradovima u Hrvatskoj koji su se pridružili EHHTI i Europskoj ruti termalnih gradova (Daruvar, Lipik, Varaždinske toplice), koji su daljnji planovi i mogućnosti za hrvatske termalne destinacije?

Obzirom da su se gradovi Varaždinske Toplice i Lipik pridružili tek ove godine EHHTA-i za sada još nismo imali međusobnu suradnju, ali zasigurno ćemo u budućnosti surađivati i po pitanju EHHTA-e i po pitanju Europske rute povijesnih termalnih gradova.

4. Na koji način transnacionalna ruta povijesnih termalnih gradova može pomoći hrvatskim gradovima da se umreže i razvijaju programe zdravstvenog i wellbeing turizma te na taj način pomognu u održivom razvoju lokalnih zajednica?

Ono što je bitno ovdje napomenuti jest da Europska ruta povijesnih termalnih gradova promovira one gradove iz Hrvatske koji su dio Europske rute termalnih povijesnih gradova, ista ne promovira ostale termalne gradove Hrvatske koji nisu dio Asocijacije. Da bi postali dio EHTTA-e potrebno je zadovoljiti niz kriterija koje propisuje Asocijacija. Europska ruta termalnih povijesnih gradova svakako može pomoći gradovima iz Hrvatske koji su dio nje u promociji i razvitku različitih vrsta programa. Umrežavanje istih i kreiranje zajedničkih programa na temu zdravstvenog i wellbeing turizma ovisi samo o njima, a ne o Ruti, stoga tek kada termalne destinacije odluče se povezati, kreirati zajedničke programe i pakete i nađu pouzdanog partnera koji bi ih promovirao i prodavao na tržištu (jer znamo da Toplice, sukladno zakonskim regulativama obzirom da se Specijalne bolnice u pitanju, mogu prodavati samo svoje sadržaje, a ne i vanjske). Tek nakon što se to sve posloži onda nastupa Europska ruta termalnih gradova koja iste promovira.

Prilog 4. Intervju s gđom Vlastom Klarić, predstavnicom Ministarstva turizma i sporta Republike Hrvatske

1. Kakva su Vaša iskustva vezana za međunarodno umrežavanje kroz europske kulturne rute Vijeća Europe?

Prva inicijativa za pokretanje Zajednice kulturnog turizma potekla je od Vijeća hotelijera HGK-Komore Zagreb, 2000. godine, u suradnji s Hrvatskim muzejskim društvom (HMD). 2004. g. osnovala sam s kolegom Želimirom Laszlom Sekciju kulturnog turizma HMD-a, a 2005. g. pokrenula sam osnivanje interdisciplinarnog tijela Zajednice kulturnog turizma.

Osnivanjem Zajednice kulturnog turizma pri HGK otvorena je mogućnost da se prekine pasivna paralelna koegzistencija turizma i baštine, te da se na svim razinama započne sustavno zajedničko djelovanje. Sve veći interes članica HGK i HMD-a za užom suradnjom i koordinacijom zajedničkih akcija rezultirao je u ljetu 2004. g. osnivanjem Sekcije kulturnog turizma pri HMD-u, te već spomenute Zajednice kulturnog turizma 16. listopada 2004., u koju je uključena cijela Sekcija kulturnog turizma HMD-a kao Grupacija muzejskog turizma. Tada smo u organizaciji Hrvatskoga muzejskog društva - Sekcije za kulturni turizam odnosno Grupacije muzejskog turizma Hrvatske gospodarske komore realizirali i prvu akciju Noć muzeja 2006., pa ponovno 2007., koja je okupila 27 muzeja iz cijele Hrvatske i, prema neslužbenim podacima, 45 000 posjetitelja.

2. Na koji način Vaša iskustva u promociji europskih termalnih gradova kao povijesnih, kulturnih, zdravstvenih i wellness odredišta mogu pomoći hrvatskim partnerima?

Kao tajnik Zajednice kulturnog turizma HGK (ZKTH) pokrenula sam suradnju s Vijećem Europe i Europskim institutom kulturnih ruta pokrenula 2006. godine, uz redovite edukacije za zainteresirane članice ZKTH. Pozivali smo i međunarodne predavače, s kojima smo intenzivno surađivali te sam slijedom toga 2011. pozvana na kongres International Congress on Thermal Tourism - gdje sam održala prvu prezentaciju na tu temu promovirajući hrvatske termalne resurse. Na kongresu su bili predstavnici sajma Termatalia, koji su nas pozvali da nastupimo besplatno na sajmu s istom prezentacijom, ponudili štand i izlaganje za hrvatske lječilišne gradove. Kroz ZKTH pozvali smo termalna lječilišta da se besplatno promoviraju na štandu na sajmu. Odazvao se samo Daruvar, tj Daruvarske toplice i Marcel Medak koji je tada bio direktor. Kroz tu promociju, Daruvar su zapazili predstavnici EHTTA-e koje smo pozvali u HR i u inspeksijski razgled.

3. Na koji način transnacionalna ruta povijesnih termalnih gradova može pomoći hrvatskim gradovima da se umreže i razvijaju programe, zdravstvenog i wellbeing turizma te na taj način pomognu u održivom razvoju lokalnih zajednica?

Članstvo u ruti povijesnih termalnih gradova i u Udruženju povijesnih termalnih gradova donosi neprestano pojavljivanje na međunarodnoj razini. Također donosi kontakte sa svjetskim organizacijama i institucijama, potiče interes šire javnosti te privlači turiste visokoplatežne moći.

SAŽETAK

Predmet istraživanja ovog rada je Europska kulturna ruta povijesnih termalnih gradova. Cilj rada je istražiti bogatu kulturnu i povijesnu baštinu europskih i hrvatskih lječilišta, a svrha rada je na osnovu analize europskih modela dobre prakse i prednosti međunarodnog umrežavanja kroz Europsku rutu povijesnih termalnih gradova promišljati razvojne potencijale naših toplica. Prioritet kulturnih ruta jest i ostatak kultura. Istraživanje, obrazovanje, baština, kreativnost i turizam dobrodošli su, ali osnovni elementi ostaju upoznavanje drugih i kulturna razmjena. Programi moraju prenositi osnovne vrijednosti Vijeća Europe: ljudska prava, demokraciju, toleranciju i solidarnost. Transgranična i europska dimenzija može pridonijeti interdisciplinarnim aspektima projekta, razvijajući svijest o multikulturnim identitetima. Europski lječilišni gradovi bila su mjesta razvoja kozmopolitske kulture, u kojima su se pripadnici svih društvenih slojeva mogli družiti, razmjenjivati ideje i kreirati vodeće znanstvene i umjetničke dosege svog vremena. Razvoj prestižnih hotela i bogata ponuda rekreativnih aktivnosti, od prvih kockarnica i kazališta, do natkrivenih šetališta i uređenih vrtova namijenjenih za zabavu otmjenih turista, zajamčili su trajni uspjeh europskih lječilišnih gradova. I danas njihovi posjetitelji mogu uživati u festivalima, događanjima i brojnim umjetničkim i kreativnim aktivnostima. Kao i ostali programi kulturnih ruta, i Ruta povijesnih termalnih gradova, na vidljiv način, putovanjem kroz prostor i vrijeme, pokazuje kako povijesno nasljeđe različitih zemalja Europe predstavlja zajedničku kulturnu baštinu. Sudjelovanje u jednoj takvoj kulturnoj ruti svakako pretpostavlja promišljanje održivog razvoja destinacije. Također, biti članicom jedne takve rute predstavlja mogućnost za razvoj hrvatskih lječilišnih destinacija i doprinosi promociji europske i hrvatske lječilišne baštine. Održivi razvoj rute ojačat će profil Hrvatske kao privlačne destinacije, djelujući kao faktor lokalne, regionalne, nacionalne ekonomske dobrobiti, ujedno doprinoseći transnacionalnom interkulturalnom dijalogu.

Ključne riječi: kulturne rute, kulturni turizam, baština, europske kulturne rute, povijesni termalni gradovi, transnacionalni interkulturalni dijalog, zdravstveni turizam, wellness turizam

ABSTRACT

The subject of research in this paper is the European cultural route of historical thermal cities. The goal of the work is to explore the rich cultural and historical heritage of European and Croatian spas, and the purpose of the work is to reflect on the development potential of our spas based on the analysis of European models of good practice and the advantages of international networking through the European Route of Historic Thermal Cities.

The priority of cultural routes is and will remain culture. Research, education, heritage, creativity and tourism are welcome, but the basic elements remain meeting others and cultural exchange. Programs must convey the basic values of the Council of Europe: human rights, democracy, rights, tolerance, solidarity. The cross-border and European dimension can contribute to the interdisciplinary aspects of the project, developing awareness of multicultural identities. European spa towns were places of development of cosmopolitan culture, where members of all social classes could socialize, exchange ideas and create the leading scientific and artistic achievements of their time. The development of prestigious hotels and a rich offer of recreational activities, from the first casinos and theaters to covered promenades and landscaped gardens intended for the entertainment of classy tourists, guaranteed the lasting success of European spa towns. Even today, their visitors can enjoy festivals, events and numerous artistic and creative activities. Like other programs of cultural routes, the Route of Historical Thermal Cities, by traveling through space and time, shows how the historical heritage of different European countries represents a common cultural heritage. Participation in such a cultural route certainly presupposes consideration of the sustainable development of the destination. Also, being a member of one such route represents an opportunity for the development of Croatian spa destinations and a contribution to the promotion of European and Croatian spa heritage. A sustainable development path will strengthen Croatia's profile as an attractive destination, acting as a factor of local, regional and national economic well-being, while also contributing to transnational intercultural dialogue.

Keywords: cultural routes, cultural tourism, heritage, European cultural routes, historical thermal cities, transnational intercultural dialogue, health tourism, wellness tourism